

KASTEN ORUÇ BOZMANIN CEZASI İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TAHLİLİ

Yunus MACİT*

ÖZET

Hiçbir mazereti bulunmaksızın oruç bozan kimsenin kefarete ödemesi gerektiği bilinmektedir. Delil olarak kullanılan rivayetlere baktığımızda bazı lafız farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklar kasten orucu bozanın kefarete ödemesi gerektiği hükmünü etkileyecek niteliktedir. Bundan dolayı çalışmamızda konuyla ilgili tüm rivayetleri, hükme tesir edebilecek lafız farklılıkları ve sıhhatleri açısından inceledik.

Anahtar kavramlar: 1.Kasten oruç bozma, 2. kaza, 3. kefarete, 4. hadis.

ABSTRACT

AN ANALYSIS OF THE NARRATIONS ABOUT THE PENALTY FOR THE BREAKING OF FASTING DELIBERATELY

It is known that the person who has broken his/her fasting without any excuse, has to pay its ransom. If we have a look at the narrations about it as argumental evidents, we can find that there are some differences in their verbal words. These differences are in such a form that they can change the the juridical opinions about the breaker of the fasting. Therefore, we have dealt with whole the narrations dealing with the matter with the respect of their verbal differences and their authenticities which effect on the juridical opinion.

Key Words: Breaking fast deliberately, *qada*, ransom, hadith

Giriş

Bir hadisin sıhhatinin tespiti ve anlaşılıp doğru yorumlanabilmesi için farklı tariklerinin bir araya toplanması yanında, aynı ya da benzer konulara doğrudan veya dolaylı olarak değinen rivayetlerin birlikte değerlendirilmesi de önemli rol oynamaktadır. Hadislerin büyük oranda mana ile rivayet edildiği düşünülürse, hadisi ilk kaynağından zabt eden veya birbirinden nakleden ravilerin çoğu zaman lafzın kendisini değil, ondan anladığını nakletme ihtimali söz konusudur. Buna, hadisin Hz. Peygamber'den sadır oluşu esnasında, bunu nakleden sahâbilerin baştan sona orada hazır olamamaları ya da herhangi bir sebeple söylenen söz veya vuku bulan konuşmaların bir kısmını atlamış olmaları ihtimalini de ilave

* Yrd. Doç. Dr., K.T. Ü. Rize İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. ymacit@ktu.edu.tr
yunusmacit55@hotmail.com

bir kısmını atlamış olmaları ihtimalini de ilave etmemiz gerekmektedir. Böyle bir durumda rivayet edilen hadisin başka rivayetlerde de muhteva olarak bulunup bulunmadığı, varsa aralarındaki benzerliklerin telifinin imkânı araştırılmalıdır.

Kanaatimizce, kasten orucunu bozan kimselerin durumunun dile getirildiği rivayetlerin de bu açıdan ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

Kasten oruç bozmanın dünyevi cezasının; orucun yalnızca kaza edilmesi ya da iki ay oruç tutmak şeklinde kefarete olduğu ile ilgili rivayetler, kaza ve kefarete olmak üzere hadis ve fıkıh kaynaklarında genel hatlarıyla aynı fakat lafızları itibarıyla farklı, bazen de bazı ziyade ve noksanlıklarla nakledilmişlerdir. Buna bağlı olarak, İslam âlimleri arasında tartışılan konulardan birisi hiçbir mazereti bulunmaksızın oruç bozan kimse ile ilgili hükmün ne olacağı hususu olmuştur.

Konu ile ilgili rivayetlerin bir kısmı başlangıçtan beri sahih olarak kabul edildiğinden, ayrıca klasik hadis usulü kıstasları itibarıyla tartışılmamış, genel olarak rivayetlerden çıkarılması mümkün olan hükümlerin tespiti cihetine gidilmiştir. Oysa bu rivayetlerin sened ve metin yönünden yeniden değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Biz kasten oruç bozanın durumu ile ilgili rivayetleri klasik eserlerdeki görüşleri de dikkate alarak sened ve metin yönünden yeniden değerlendirmek, böylece hemen hemen her Ramazan ayında tartışma konusu olan bu hususta fıkıhçılarımıza sağlıklı değerlendirmeler yapabilecekleri bir imkân sunmak istiyoruz.

Kasten Oruç Bozmanın Cezası ile İlgili Rivayetler

Kasten Ramazan günlerinde orucunu bozan kimsenin ziharda¹ olduğu gibi kefarete ödemesi gerektiği âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmekle birlikte, farklı görüşler de mevcuttur.

Burada öncelikli olarak, kasten oruç bozanın sadece orucunu kaza etmesi gerektiği ya da bu kimsenin kefarete ödemesi gerektiği şeklindeki görüşler ve delilleri ele alınacaktır.

¹ Zihar, kocanın eşini nesep, süt veya evlilikten dolayı kendisi ile evlenmesi ebediyen haram olan bir kadının tamamına veya kendisine bakılması caiz olmayan bir organına benzetmektir. Zihar ile ilgili hususlar Mücadele suresi 3 ve 4. ayetlerinde şu şekilde ifade edilmektedir: “Ve o kimseler ki, zevcelerinden müzaherette bulunurlar, sonra da dediklerinden geri dönerler, artık temas etmeden evvel bir rakabe azâd etmek lâzımdır. İşte siz bununla öğüt verilmiş olursunuz. Ve Allah her ne yaparsanız tamamen haberdardır. Fakat kim rakabe (köle veya cariye) bulamazsa birbiriyle temastan evvel birbiri ardınca iki ay oruç (icap eder). Ona da güç yetiremeyen kimse artık altmış yoksulu doyurmak (lâzım gelir). İşte bu Allah'a ve Peygamberine imân etmeniz içindir. Ve işte bu, Allah'ın hudududur. Kâfirler için ise pek elemli bir azap vardır.”

A- Kasten Oruç Bozanın Orucunu Kaza Etmesinin Yeterli Olacağı

Bazı âlimler, ramazan günlerinde bilerek orucunu bozanlar hakkında, sadece kaza² olarak o günün orucunu tutmalarının vacip olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bazıları ise, sözü edilen durumda, orucun kazası yanında sadaka verilmesini; bazıları da bunlara ilave olarak Allah'tan bağışlanma dilemeyi gerekli görmüşlerdir.

1. Orucunu Bozan Kimsenin Yalnızca Kaza Edeceğine Dair Rivayetler

Ramazan günü bilerek oruç bozanın sadece kaza etmesi gerektiğiyle ilgili rivayetler sahabe'den Ebû Hüreyre (ö. 58) ve Müseyyeb b. Hüzn'den (ö. 12), tabiünden de Saîd b. Müseyyeb (ö. 94) ve Nâfi b. Cübeyr'den (ö. 99) gelmiş olup şunlardır:

a. Ebû Abdullah el-Hafız> Ebû'l-Velid el-Fakîh> Cafer b. Ahmed b. Nasr> Ebû Mervân> İbrahim b. Sa'd> Leys b. Sa'd> Zuhri> Humeyd> Ebû Hüreyre> Nebî (sav): (orucunu kasten bozan kişiye) "Yerine bir gün kaza et"³ buyurmuştur.

b. Ebû Abdullah el-Hafız> Ebû Bekir b. İshak el-Fakîh> Hasan b. Ali b. Ziyad> İbn Ebî Üveys> Ebû Üveys > İbn Şihâb> Humeyd> Ebû Hüreyre> "Resûlullah (sav) Ramazan ayında orucunu bozan kimseye yerine bir gün oruç tutmasını emretti"⁴.

Bu rivayetin isnadında yer alan İbn Ebî Üveys (ö. 227) ve babası Ebû Üveys (ö. 167) eleştirilmiştir. Yahya b. Maîn (ö. 233) Ebû Üveys ve oğlunun zayıf olduğunu söylemiştir. Ebû Üveys sika ve kuvvetli olmamakla; hadisinin ihticaca elverişsiz olmasıyla; çok hata yapmakla, sikaların yolunu takip etmemekle ve hadiste zayıf olmakla itham edilmiştir.⁵

² Hiç tutulmayan veya tutulmaya başlanıp da bozulan bir orucu sonradan günü gününe tutmaya orucun kazası denmektedir.

³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, haz. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, Beyrut 1413/1992, c. IV, s. 226, no: 7844.

⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 226, no: 7844.

⁵ Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 116, no: 674; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ Ukaylî, *Du'afâ'u'l-Ukaylî*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acî, Beyrut 1404/1984, c. I, s. 87, no: 100; c. II, s. 270, no: 829; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1371/1952, c. V, s. 92, no: 423; İbn Hibbân, *el-Mecruhîn mine'l-muhaddisin ve'd-du'afâi ve'l-metrûkîn*, Halep ts., c. II, s. 24, no: 447; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî, Beyrut 1409/1988, c. IV, s. 182, no: 999; Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1400/1980, c. III, s. 127, no: 459; c. XV, s. 166-169, no: 3361; Zehebi, *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcud, Beyrut 1995, c. IV, s. 132, no: 4407; a.mlf. *Men Tüküllime fih*, s. 208, no: 397; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, c. V, s. 246, no: 477.

Bu hadis Abdülcebbar b. Ömer el-Eylî (ö. 276) tarikiyle Zuhri> Humeyd> Ebû Hüreyre> temel isnadıyla rivayet edilmişse de Abdülcebbar kuvvetli değildir.⁶

Zuhri> Humeyd> Ebû Hüreyre> Nebî isnadıyla rivayet edilen bu iki rivayet (a, b) orucunu kasten bozana kefareti öngören bir kısım rivayetlerin son bölümü olmalıdır. Nitekim eserinde bu rivayetlere yer veren Beyhaki'nin (ö. 458), devamında zikrettiği hadislerin muhtevası bu şekildedir.⁷

c. Abdullah b. Sakar es-Sukkerî> Dâvûd b. Reşid> İbn Uleyye> Ravh b. el-Kasım> Alâ b. Abdurrahman> İbn Saîd b. Müseyyeb> Saîd b. Müseyyeb> Müseyyeb: Bir adam, "Ya Resûlallah! Bugün büyük bir günah işledim, ramazan ayında cima ettim", dedi. Hz. Peygamber: "Yerine bir gün oruç tut ve sadaka ver" buyurdu.⁸

Hadisin isnadında yer alan raviler güvenilir olmalarına rağmen, müellif İbn Kanî' (ö. 351), Zehebî (ö. 748) ve Dârekutnî (ö. 385) tarafından zayıf kabul edilmiştir.⁹

d. Ebû Halid> İbn Aclan> Muttalib b. Sâib b. Ebî Vedâa> Saîd b. Müseyyeb: Bir adam Nebî (sav)'e geldi ve "Ramazanda bir gün oruç bozdum", dedi. Hz. Peygamber ona "Sadaka ver, Allah'tan bağışlanma dile ve yerine bir gün oruç tut"¹⁰ buyurdu.

Bu rivayetin senedinde yer alan raviler genellikle güvenilir kabul edilmişlerdir. Ancak Saîd b. Müseyyeb'ten bu rivayet mürsel olarak gelmektedir.

e. Abdurrezzâk> İbn Cüreyç> Nâfi b. Cübeyr> Nebî: "Sadaka ver ve yerine bir gün oruç tut".¹¹

Bu rivayetin senedi de mürseldir.

2. Oruç Bozmaktan Sakındıran Rivayetler

Bazıları, ramazan ayında geçerli bir özürlü olmadan oruç bozanlar hakkında, üzerine kefaretsiz bir gün oruç kazası gerektiği şeklindeki görüşlerini Ebû Hüreyre'den nakledilen hadise dayandırmışlardır.¹²

⁶ Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 226, no: 7844.

⁷ Örnek olarak bk. Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 226, no: 7846-7847, 7849. Bu rivayetler daha sonra değerlendirilecektir.

⁸ İbn Kanî, *Mu'cemü's-sahabe*, c. III, s. 127, no: 1099.

⁹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Naîm el-'Arkasûsi, Beyrut 1413, c. XV, s. 526-527.

¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad 1409, c. II, s. 347, no: 9774; c. III, s. 110, no: 12568.

¹¹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut 1403/1983, c. IV, s. 196, no: 7462.

¹² Buhârî'nin, bab başlığında bu rivayeti zikrettikten sonra kefaretsiz sadece kaza gerektiği görüşünde olanların adlarına yer vermesi buna işaret etmektedir. bk. Buhârî, Savm 29 (terceme).

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber "Her kim ramazandan bir günlerinde orucunu özürsüz ve hastaliksız olduğu halde bozarsa, ömrü boyunca devamlı oruç tutacak olsa bile, o günün borcunu hakkıyla ödeyemez",¹³ buyurmuştur.

Burada verilmek istenen mesaj, bozulan orucun asla telafi edilemeyeceği değil, önemsiz gerekçelerle ramazan orucunu bozmanın ciddi bir kayıp olacaktır. Böyle bir durumda, bozulan oruç yerine bir gün kaza etmekle, fikhen bu günahın telafi edilmiş olacağı diğer rivayetlerden anlaşılmaktadır.¹⁴

Hadisin Rivayet Tarikleri:

a. Habib b. Ebi Sâbit> Ummâre b. Umeyr> Ebû'l-Mutavvis> babası> Ebû Hüreyre> Hz. Peygamber.¹⁵

Bu isnad, içinde Ummâre b. Umeyr zikredilmeksizin rivayet edilmiştir.¹⁶

b. Yahya b. Saîd el-Kattan> Süfyan> Habib b. Ebi Sabit > Ummâre b. Umeyr> İbn Mutavvis> babası> Ebû Hüreyre> Hz. Peygamber.¹⁷

Bu isnad da, içinde Ummâre b. Umeyr zikredilmeksizin rivayet edilmiştir.¹⁸

¹³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Beyrut ts., c. I, s. 331, no: 2540; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. III, s. 110, no: 12569; İbn Râhûye, *Müsned*, thk. Abdülgafur b. Abdülhak el-Belûşî, el-Medinetü'l-Münevvere 1412/1991, c. I, s. 296, no: 273-275; c. I, s. 361, no: 367; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul-1413/1992, c. II, s. 386; 442; 458; 470; Dârimî, İstanbul-1413/1992, *Sünen*, Savm, 18, no: 1721-1722; Buhârî, İstanbul-1413/1992, *Sahih*, Savm 29 (terceme); Ebû Dâvûd, *Sünen*, İstanbul-1413/1992, Savm, 39, no: 2396; Tirmizî, *Sünen*, İstanbul-1413/1992, Savm, 27, no: 723. Bu hadis benzer lafızlarla İbn Mes'ûd, Abdullah b. Haris ve Ali tarikiyle de rivayet edilmiştir. bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. II, s. 347, no: 9784-9785; c. II, s. 349, no: 9800; c. III, s. 110, no: 12570, 12571; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 228, no: 7855-7856.

¹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, I. Baskı, Beyrut-1414/1993, c. IV, s. 667; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî li-şerhi Sahihî'l-Buhârî*, Beyrut 1304-1305, c. IV, s. 558. Nitekim Buhârî'nin *Sahih*'ini terceme eden Mehmed Sofuoğlu da bu hadisin çevrisine parantez içinde "onu ancak onun yerine tutacağı bir günlük kaza orucu öder" şeklinde bir açıklama ilave etmiştir. bk. Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul 1987, c. IV, s. 1802.

¹⁵ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, c. I, s. 331, no: 2540; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 198, no: 7475; Dârimî, Savm 18, no: 1721-1722; Ahmed, *Müsned*, c. II, s. 386; Ebû Dâvûd, Savm, 39, no: 2396; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 244, no: 3278, 3281-3283; İbn Huzeyme, *Sahih*, thk. Muhammed Mustafa A'zamî, Beyrut 1390/1970, c. III, s. 238, no: 1987; Dârekutnî, *Sünen*, thk. es-Seyyid Abdullah Hâşim Yemenî el-Medenî, Beyrut 1386/1966, c. II, s. 211, no: 29; Hatib el-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts., c. VIII, s. 462; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 228, no: 7854.

¹⁶ İbn Râhûye, *Müsned*, c. I, s. 297, no: 275; Ahmed, *Müsned*, c. II, s. 470.

¹⁷ Ahmed, *Müsned*, c. II, s. 470; Ebû Dâvûd, Savm, 39, no: 2397.

İbn Huzeyme (ö. 311), ne İbnü'l-Mutavvis'i, ne de babasını tanımadığını,¹⁹ İbn Hibbân (ö. 354), Ebü'l-Mutavvis'in rivayetlerini destekleyen başka rivayetler olmadan tek başına kalması halinde, rivayetleriyle ihticac edilemeyeceğini belirtir.²⁰ Zehebî, Ebü'l-Mutavvis'in zayıf olduğunu, onun ve babasının tanınmadığını söyler.²¹

Mizzî (ö. 742), Ebü'l-Mutavvis için İbnü'l-Mutavvis de denildiğini belirterek Yahya b. Mâin'in, onun sika olduğu şeklindeki görüşüne yer vermektedir.²² Ebû Dâvûd (ö. 275) da bu duruma işaret etmekte,²³ yukarıda da gösterildiği gibi kaynaklarda her iki şekilde de yer almaktadır.

İbn Hacer (ö. 852), bu hadisin isnadında ızdırab ve ihtilaf olduğunu, Ebû Hüreyre'den Ebü'l-Mutavvis dışında başka bir tarikile rivayet edilmişse de senedde yer alan Kays b. Rebî'in (ö. 168) kendisiyle ihticac hususunda ihtilaf bulunduğunu söyler.²⁴ Aynî (ö. 855) ise, hadisin senedleriyle ilgili değerlendirmelerde bulduktan sonra, bu hadisle ihticac olunamayacağı bilgisine yer verir.²⁵

Tirmizî (ö. 279) bu hadisi Muhammed b. Beşşâr> Yahya b. Saîd+ Abdurrahman Mehdî> Süfyan> Habib b. Ebî Sabit > Ebü'l-Mutavvis> babası> Ebû Hüreyre> Hz. Peygamber isnadıyla zikretmekte ve yalnız bu vechten bildiğini belirtmektedir. Tirmizî ayrıca bu hadisin durumunu Buhari'ye sorduğunu, onun da "Ebü'l-Mutavvis'in adı, Yezîd b. el-Mutavvis'tir ve bu hadisten başka hadisini bilmiyorum" dediğini nakletmektedir.²⁶

c.> Abbas b. Ubeydullah> Ammâr b. Matar> Kays> Amr b. Mürre> Abdullah b. Haris> Abdullah b. Mâlik> Ebû Hüreyre> Hz. Peygamber.²⁷

Bu rivayetin isnadında yer alan Ammâr b. Matar (ö. ?)²⁸ yalancılıkla; Kays b. Rebî²⁹ de zayıf olmakla ve münker hadisler rivayet etmekle itham edilmiştir.

¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. III, s. 110, no: 12569; İbn Râhûye, *Müsned*, c. I, s. 296, no: 273; Ahmed, *Müsned*, c. II, s. 442; Tirmizî, *Savm*, 27, no: 723; İbn Mâce, *Siyam*, 14, no: 1672; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 244, no: 3279.

¹⁹ İbn Huzeyme, *Sahih*, c. III, 238, no: 1987.

²⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn* c. III, s. 157, no: 1277.

²¹ Zehebî, *Mizân*, c. VII, s. 427, no: 10619.

²² Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. XXXIV, s. 299, no: 76344.

²³ Ebû Dâvûd, *Savm*, 39, no: 2397.

²⁴ İbn Hacer, *Taglîku't-ta'lik*, thk. Saîd Abdurrahman Musa, Beyrut 1405, c. III, s. 171.

²⁵ Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahihî'l-Buhârî*, Beyrut, ts, c. XI, s. 22-23.

²⁶ Tirmizî, *Savm*, 27, no: 723.

²⁷ Dârekutnî, *Sünen*, c. II, s. 211, no: 31.

²⁸ Ukaylî, *ed-Du'afâ'*, c. III, s. 327, no: 1347; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VI, s. 394, no: 2198; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 92, no: 842; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. V, s. 72, no: 1251; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Abdullah

d.> Bu rivayet, Hilal b. 'Alâ> 'Alâ> Ubeydullah b. Amr> Zeyd b. Ebî Enîse> Habib b. Ebî Sabit> Ali b. Hüseyin> Ebû Hüreyre tarikiyle mevkuf olarak da tahrîc edilmiştir.³⁰

İbn Ebî Hâtim (ö. 327), “'Alâ b. Hilal, Hilal'in babasıdır ve münkerül-hadistir”, demiştir.³¹

Bu hadis benzer lafızlarla mevkuf olarak İbn Mes'ûd (ö. 32),³² Abdullah b. Haris (ö. 84)³³ ve Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40)³⁴ tarafından da rivayet edilmiştir.³⁵

Buharî'nin (ö. 256) bu hadisi bab başlığında temrîz sigasıyla ve Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'e izafe ettiği bilgisiyle sened zikretmeden vermesi, hadisin Buharî'nin şartlarına göre sahih olmadığını göstermektedir.

Konu İle İlgili Görüşler

Ramazan günü kasıtlı olarak oruç bozan kimsenin bu oruç yerine bir gün kaza edeceğine dair rivayetler sened itibariyle eleştirilmiştir. Bununla birlikte tabiinden Saîd b. Müseyyeb,³⁶ Şa'bî (ö.

el-Kâdî, Beyrut 1406, c. II, s. 202, no: 2423; Zehebî, *Mizân*, c. V, s. 204, no: 6010; a.mlf. *el-Muğnî fi'd-du'afâ'*, thk. Nureddin Itr, byy., ts, c. II, s. 459, no: 4387.

²⁹ Buharî, *et-Târîhu's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed, Haleb, Kahire 1397/1977, c. II, s. 172, no: 2190; a.mlf. *et-Târîhu'l-kebir*, thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî, Darü'l-fikr, ts, c. VIII, s. 156, no: 704; Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 88, no: 499; Ukaylî, *ed-Du'afâ'*, c. III, s. 469, no: 1527; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VII, s. 96-97, no: 553; İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, c. II, s. 216, no: 887; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. VI, s. 39, no: 1586; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, c. III, s. 19, no: 2774; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. XXIX, s. 25, no: 4903; Zehebî, *Mizân*, c. V, s. 477, no: 6917; a.mlf. *Siyer*, c. VII, s. 41-44; a.mlf. *Kitabu Tezkireti'l-huffâz*, Beyrut ts., c. I, s. 226, no: 211; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. VIII, s. 350, no: 698.

³⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. I, s. 254, no: 750. Bu rivayet: “Bir adam Ramazan ayında orucunu bozdu. Ebû Hüreyre'ye geldi (ve durumu sordu). O da bir sene oruç tutsa ondan kabul olmaz, dedi” şeklindedir. Ebû Hâtim bu rivayet ile ilgili olarak “Bu, Habib b. Ebî Sabit> Ummâre b. Umeyr> Ebül-Mutavvis> Ebû Hüreyre isnadıyla tahrîc ettiği hadistir”.

³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VI, s. 361, no: 1997.

³² Vekî> Süfyan> Vasil> Muğire el-Yeskûrî> Bilal b. Haris> İbn Mes'ûd. bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. II, s. 347, no: 9784.

³³ Ebû Halid el-Ahmer> Eş'as> Muğire> İbrahim> Abdullah el-Yeskûrî> Abdullah. bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. II, s. 349, no: 9800; Ebû Halid > Eş'as> el-Muğire b. Abdullah el-Yeskûrî> Abdullah b. el-Haris. bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. III, s. 110, no: 12570.

³⁴ Ebû Muâviye> Amr b. Ya'lâ> 'Arfece> Ali. bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. II, s. 347, no: 9785; Ebû Muâviye> Ömer b. Ya'lâ es-Sakafî> 'Arfece> Ali. bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. III, s. 110, no: 12571.

³⁵ bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. III, s. 110, no: 12571.

³⁶ Saîd b. Müseyyeb'ten farklı rivayetler de nakledilmektedir. Şöyle ki; a. Saîd b. Müseyyeb'in mürsel olarak ve ayrıca Ebû Hüreyre vasıtasıyla Hz. Peygamber'den Zihar kefareti gibi kefareti vermesini emrettiğine dair rivayet edilenler. bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 225, no: 7840; c. IV, s. 226, no: 7847, 7849. b. Saîd b. Müseyyeb'in mürsel olarak Hz. Peygamber'den Kefaret olarak öncelikle köle azat

103),³⁷ İbn Cüreyc (ö. 150),³⁸ İbrahim en-Nehâî (ö. 95)³⁹ ve Katâde (ö. 117)⁴⁰ gibi bazı âlimler, ramazan günü bilerek oruç bozanların yalnızca bir gün kaza olarak oruç tutmaları gerektiği görüşünü benimsemişlerdir⁴¹. Bu âlimlerden bazıları ise kaza ile birlikte sadaka verilmesini; bazıları da bunlara ilave olarak, Allah'tan bağışlanma dilemeyi gerekli görmüşlerdir.

Şa'bi'nin; "ramazan günü bilerek oruç bozanlar bir gün kaza ederler ve Allah'tan bağışlanmalarını dilerler" şeklindeki görüşünü İbrahim en-Nehâî'nin de benimsediği, Ebû Hanife (ö. 150) tarafından Hammad b. Ebî Süleyman (ö. 120) tarikiyle nakledilmektedir.⁴²

İbn Abdülber (ö.463) sözü edilen âlimlerin kasten orucunu bozan hakkında "orucun kaza edilmesinin yeterli olacağı" şeklindeki görüşlerinin, sadece yeme ve içme şeklinde orucun bozulmasıyla ilgili olduğunu, cinsel ilişki kurularak orucun bozulmasını kastetmediklerini ifade etmektedir⁴³.

Geçen yüzyılın başlarında Musa Carullah Bigi'yi,⁴⁴ günümüzde de Hüseyin Atay'ı⁴⁵ bu görüşü benimseyenler arasında zikredebiliriz.

B-Kasten Oruç Bozanın Kefaret Ödemesinin Gerekli Olduğu

Hz. Peygamber'den rivayet edilen bazı hadisleri dikkate alan âlimlerin çoğunluğu ramazan orucunun bilerek ve mazeretsiz olarak bozulması halinde kefarete gerekeceğini kabul etmişlerdir.⁴⁶

etmesi, buna güç yetmediği takdirde bir dişi deve fidye vermesi (bedene) ve gününe gün oruç tutmasını emrettiğine dair rivayet edilenler. bk. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 195; no: 7459; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 227, no: 7851. c.Ramazan ayında kasten yediği her gün için bir ay oruç tutması gerektiğine dair rivayet edilenler. bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. II, s. 347, no: 9780-9781; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. III, s. 111, no: 12573.

³⁷ Şa'bi'nin görüşü için bk. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 196; n 7471; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. II, s. 347, no: 9776-9777.

³⁸ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 195; no: 7459; s. 196, no: 7462.

³⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. II, s. 349, no: 9801; c. III, s. 111, no: 12576; 12579; et-Tahâvî, *Muhtasar İhtilâfu'l-ulemâ*, c. II, s. 27.

⁴⁰ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 197, no: 7471.

⁴¹ Buharî, Savm 29. Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'de belirttiğine göre İbn Battal "Ben Buharî'nin isimlerini zikrettiği bu tabii âlimlerinin bu konudaki kavillerine, musannef kitaplarında baktım; onların kefaretin düşmesi kavillerini görmedim" demekteyse de Aynî Şa'bi, Nehâî, Zuhri ve İbn Sîrîn isimlerini zikrederek bunların görüşlerine yer vermektedir. Bk. Aynî, *Umde*, c. XI, s. 24. Nitekim biz de Buharî'nin isimlerini zikrettiği bazı şahısların görüşlerinin erken dönem musannef bazı kitaplarda yer aldığını tespitini yukarda yapmıştık.

⁴² Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 197, no: 7471. Şa'bi'nin bu görüşü benimsediğine dair ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 228.

⁴³ İbn Abdülber, *et-Temhid*, c. II, s. 169.

⁴⁴ Musa Cârullah Bigi, *Uzun Günlerde Oruç*, Sadeleştiren, Yusuf Uralgiray, Ankara 1975.

⁴⁵ Hüseyin Atay, *Kuran'a Göre Araştırmalar*, I-III, Ankara 1997, s. 31, 32.

Oruç kefareti ile ilgili değişik rivayetlerde kefaretin nelerden ibaret olduğuna dair farklılıklar olduğu gibi, bunun vacib-i müretteb (sıralı vacip) ve vacib-i muhayyer (seçenekli vacip) şeklindeki ifadeler sebebiyle âlimler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Bunlardan başka, kasten oruç bozanın sadece sadaka vermesi gerektiği seçeneği ile sırasıyla köle azadı ve bir dişi deve fidye verilmesi gerektiğini ifade eden rivayetler de söz konusudur.

Ramazan orucunun bilerek ve mazeretsiz olarak bozulması halinde kefaret gerekeceğini kabul edenlerin delillerini aşağıdaki başlıklar altında ele almak mümkündür:

1.Kefarete Tedrici Öngören Rivayetler

Kefaretin yerine getirilmesinde sırasıyla köle azadı; iki ay oruç ve altmış fakirin doyurulmasını (tedrici olarak) öngören rivayetler şunlardır:

İbn Şihâb> Humejd> Ebû Hüreyre> Hz. Peygamber temel isnadıyla ve Zuhri'den (ö. 124) de, Mansur (ö. 132), Şuayb b. Ebî Hamza (ö.163), Ma'mer (ö. 153), Leys b. Sa'd (ö. 175), İbrahim b. Sa'd (ö. 183), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198) ve Abdurrahman b. Halid b. Müsâfir (ö. 127) tarafından nakledilen hadisin metni bazı farklılıklar olmakla birlikte şöyledir:

Zuhri> Humejd> tarikiyle gelen rivayete göre Ebû Hüreyre şöyle nakletmiştir:

Peygamber (sav)'e bir adam gelerek:

-“Helak oldum ya Resûlallah” dedi. Resûlullah (sav):

-“Seni helak eden nedir?” diye sordu. O zat:

-“Ramazan gününde zevcemle cima ettim”, cevabını verdi. Peygamber (sav):

⁴⁶ Kefaret, dinin belirli yasaklarını ihlal eden kimsenin hem ceza hem de Allah'tan mağfiret dilemek maksadıyla yükümlü tutulduğu köle azat etme, oruç tutma, fakiri doyurma ve giydirme gibi mali veya bedeni nitelikli ibadetlerin genel adıdır. Kefaret, işlenen kusurlu davranış, hata ve günah dolayısıyla Allah'tan af ve mağfiret dileme manasına geldiğinden geniş anlamıyla tövbenin bir türüdür. Kur'an'da bilerek yapılan yeminin bozulması, zihar yemini, hataen adam öldürme, ihramlının avlanması veya tıraş olması şeklindeki dört ihlal için kefarete öngörülmektedir. Kur'an'da zikredilen bu dört kefarete ilave olarak, Hz. Peygamber'den rivayet edilen bazı hadisleri dikkate alan âlimlerin çoğunluğu ramazan orucunun bilerek ve mazeretsiz olarak bozulması halinde de -zihar yeminindeki şekliyle- kefarete gerekeceğini kabul etmişlerdir. Kefaret ve çeşitleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 19; Şafak, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 263; Rahmi Yaran, "Kefâret", *DİA*, c. XXV, ss. 179-182; Hasan Güleç, "İslam'da Kefaretler", *DEÜİFD.*, 1989, c. VI, ss. 449-473; Beşir Gözübenli, "Kefaret", *Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, c. III, ss. 19-24, İstanbul 1997; Nihat Dalgın, *İslam'da Tevbe ve Cezalara Etkisi*, Trabzon 1997, s. 240-253.

-“Bir köle azad edecek bir şey bulabilir misin?” Buyurdu. Adam:

-“Hayır”, cevabını verdi. Resulü Allah (sav):

-“İki ay birbiri arkasına oruç tutabilecek misin?” Diye sordu. Adam yine:

-“Hayır,” cevabını verdi. Resulü Allah (sav):

-“Öyle ise altmış fakiri doyuracak bir şey bulabilecek misin?” dedi. Adam yine:

-“Hayır”, cevabını verdi. Sonra oturdu. Derken Peygamber (sav)’e içinde hurma dolu bir zenbil getirdiler. Resulü Allah (sav) o adama:

-“Bunu (al da) tasadduk et”, buyurdu. O şahıs:

-“Bizden daha fakirine mi? Medine’nin iki taşlığı arasında buna bizden daha muhtaç bir aile yoktur”, dedi. Bunun üzerine Peygamber (sav) güldü, hatta yan dişleri göründü. Sonra (o kimseye):

-“Haydi git bu hurmayı ailene yedir”, buyurdu.⁴⁷

Bu hadis hakkında Tirmizî, “sahihtir”, demiştir.⁴⁸

Bu hadis benzer lafızlarla Ebû Hüreyre’den başka İbn Ömer (ö.73), İbn Amr (ö. 65), Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö. 55) ve Ali b. Ebî Tâlib vasıtasıyla da nakledilmiştir:

a. Sehl b. Zencele er-Râzî b. Muhârib> Harun b. Antere> Habib b. Ebî Sabit> İbn Ömer> Nebî (sav).⁴⁹

Heysemî (ö. 807), *Mecmeü’z-zevâid*’inde⁵⁰ bu seneddeki ravilerin sika olduklarını ifade etmişse de, Harun b. Antere (ö. 142) Ahmed b.

⁴⁷ Metinlerde bazı lafız farklılıkları olmakla birlikte hadis şu kaynaklarda nakledilmektedir: Şafî, *el-Ümm*, Beyrut 1393, c. II, s. 84; c. VII, s. 209; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 195, no: 7457; Humeydi, *el-Müsnef*, thk. Habiburrahman el-Azamî, Haydarâbâd 1963, c. II, s. 441, no: 1008; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. III, s. 111, no: 12567; Dârimî, *Savm*, 19, no:1723; Ahmed, *Müsnef*, c. II, s. 241, 273, 281, 516; Buhari, *Savm*, 30-31; Hibe 20; Nafakât 13; Edeb 68; Keffârâtü’-eymân 3; Hudûd 26; Müslim, *Sahih*, İstanbul-1413/1992, Siyam 81-82; Ebû Dâvûd, *Savm* 38, no: 2390-2391; Tirmizî, *Savm*, 28, no: 724; İbn Mâce, *Siyam* 14, no: 1671; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, c. II, s. 211-212, no: 3114, 3116-3118; İbnü’l-Cârûd, *el-Müntekâ*, s. 104, no: 384; İbn Huzeyme, *Sahih*, c. III, s. 216-217, no:1944-1945; c. III, s. 221, no: 1949, 1950; et-Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Beyrut 1399/1979, c. II, s. 60-61; İbn Belbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahihî İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut 1414/1993, c. VIII, s. 281- 284, no: 3514-3518; c. VIII, s. 293, no: 3524; c. VIII, s. 294-296, 298, no: 3525-3527, 3529; Dârekutnî, *Sünen*, c. II, s. 190, no: 50; c. II, s. 209-210; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, c. IV, s. 221-224, 226-227, no: 7829...

⁴⁸ Tirmizî, *Savm*, 28, no: 724.

⁴⁹ Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, *Müsnef*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dımaşk 1404/1984, c. X, s. 89, no: 5725; et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-ewsât*, thk. Tarık b. İvâdullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire 1415, c. VIII, s. 131, no: 8184.

⁵⁰ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid ve menba’u’l-fevâid*, Kâhire-Beyrut 1407, c. III, s. 167.

Hanbel (ö. 241) ve Yahya b. Mâin tarafından tevsik edilmekle birlikte, bazı münekkitler tarafından çokça münker hadis rivayet etmekle itham edilmiş, rivayetleriyle ihticac olunamayacağı belirtilmiştir.⁵¹

b. Muhammed b. Selam el-Müeddib> Muhammed b. Ömer b. Vâkid> Muhammed b. İsmail b. Muhammed b. Sa'd> İsmail b. Muhammed b. Sa'd> Âmir b. Sa'd> Sa'd b. Ebî Vakkâs> Nebî (sav).⁵²

Müellif Bezzâr (ö. 292) Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan sadece bu vecihle bildiklerini ve senedde yer alan Vâkidî'nin (ö. 207) ilim ehli tarafından eleştirildiğini belirtmektedir.⁵³

c. Yezîd b. Harun> Haccâc b. Ertât> Amr b. Şuayb> Şuayb b. Muhammed > Abdullah b. Amr> Nebî (sav).⁵⁴

Bazı muhaddisler, Amr b. Şuayb'ın (ö. 118) bizzat işitmediği gerekçesiyle babası> dedesi vasıtasıyla gelen rivayetlerini kabule değer bulmamışlardır. Ancak Amr, İbn Maîn, Nesâî (ö. 303), Ebû Hâtim (ö. 277) ve İbn Adî (ö. 365) gibi hadis münekkitlerince güvenilir bir ravi olarak kabul edilmiştir. Abdullah b. Amr'ın *es-Sahîfetü's-sâdıka'sı* babası yoluyla Amr b. Şuayb'a intikal etmiş, o da vicâde yoluyla bu sahifeden rivayette bulunmuştur. Şuayb küçük yaşta iken vefat eden babası Muhammed'i görememiş, dedesi Abdullah b. Amr'ın himayesinde yetişmiş ve ondan rivayette bulunmuştur. Dolayısıyla Amr'ın senedlerde zikrettiği "ceddihî" ile kastı büyük dedesi İbn Amr olmalıdır. Nitekim bazı rivayetlerde isnadın "Amr b. Şuayb> babası (Şuayb)> Abdullah b. Amr şeklinde açık ifadelerle yer alması da bu durumu desteklemektedir.⁵⁵ Bu nedenle biz de isnadda yer alan "ceddihî" ifadesini büyük dedesi İbn Amr olarak yazmayı tercih ettik.

⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, c. III, s. 171, no: 3573; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. XXX, s. 100, no: 6521; Zehebî, *Mizân*, c. VII, s. 62, no: 9173; a.mlf., *el-Muğnî fi'd-du'afâ'*, c. II, s. 705, no: 6700; İbrahim b. Muhammed b. Sebt el-Acemî Ebû'l-Vefâ el-Halebî et-Trablûsî, *el-Kesfû'l-hasis*, thk. Subhî es-Sâmurrâî, Beyrut 1407/1987, s. 271, no: 384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. XI, s. 10, no: 19.

⁵² Bezzâr, *Müsned*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah, Beyrut 1409, c. III, s. 313, no: 1107.

⁵³ Bezzâr, *Müsned*, c. III, s. 314.

⁵⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 226, no: 7849.

⁵⁵ Amr b. Şuayb hakkındaki tartışmalar için bk. Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. VI, s. 342, no: 2578; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. IV, s. 351, no: 1539; c. VI, s. 238, no: 1323; Ukaylî, *ed-Du'afâ'*, c. III, s. 273, no: 1280; İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Es-Seyyid Şerefüddin Ahmed, Darü'l-fikr, 1395/1975, c. IV, s. 357, no: 3327; c. VI, s. 437, no: 8468; a.mlf., *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 71-73, no: 621; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. V, s. 114, no: 1281; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. XII, s. 534-535, no: 2756; Zehebî, *Siyer*, c. III, s. 81; a.mlf., *Mizân*, c. V, s. 319-323, no: 6389; Ebû Saîd el-Alâî, Câmiu't-tahsil, thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî, Beyrut 1407/1986, s. 196, no: 287; Ebû'z-Zur'â el-İrâkî, *Tuhfetü't-tahsil fi zikri ruvâti'l-merâsil*, thk. Abdullah Nevvâre, Riyad, 1999, s. 148; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. IV, s. 311, no: 6074. Ayrıca hayatı için bk. M. Yaşar Kandemir, "Amr b. Şuayb", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 92.

Ayrıca senedde yer alan Haccâc b. Ertât (ö. 145) çok hata yapan ve müdellis olarak bilinen bir kişi olup Zuhri'yi işitmemiş, ondan ve Amr b. Şuayb'tan rivayetlerinde tedlis yapmıştır.⁵⁶

d. Ahmed b. Muhammed b. Saïd+ Ömer b. Hasan b. Ali> Münzir b. Muhammed b. Münzir> Muhammed b. Münzir> Münzir > Muhammed b. Hasan b. Ali b. Hüseyin> Hasan b. Ali b. Hüseyin> Ali b. Hüseyin > Hüseyin > Ali b. Ebî Tâlib> Hz. Peygamber.⁵⁷

Senedde yer alan Ahmed b. Muhammed b. Saïd şii olup kendisini yalancılıkla itham edenler olmuştur.⁵⁸

Ömer b. Hasan b. Ali'yi, Dârekutnî yalancı olarak nitelemektedir.⁵⁹

Münzir b. Muhammed b. Münzir ise zayıf olup Dârekutnî onun kuvvetli olmadığını söylemiştir.⁶⁰

Bu formatla nakledilen bazı hadislerde üzerinde durmamız gereken şu ziyadeler vardır:

1. Bu formattaki bazı hadislerin son kısımları “Yerine bir gün oruç tut” ziyadesiyle rivayet edilmişlerdir:

a.Ebû Hüreyre'den Ebû Bekr Ahmed b. Hasan el-Kâdi+ Ebû Saïd b. Ebî Amr> Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yakub> Muhammed b. İshak es-Sağâni> Saïd b. Ebî Meryem> Abdülcebbar b. Ömer> İbn Şihâb> Humeyd>;⁶¹ Abdullah b. Vehb⁶² ve Saïd b. Ebî Meryem⁶³ de her ikisi birden Abdülcebbar b. Ömer> Yahya b. Saïd> Ata el-Horasanî> Saïd b. Müseyyeb>; Yezid b. Harun> Haccâc b. Ertât> Zuhri> Humeyd>⁶⁴ Ve Hişam b. Sa'd> Zuhri> Ebû Seleme>⁶⁵ isnadları ile rivayet edilmiştir.

⁵⁶ Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. II, s. 378, no: 2835; el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Medine-i Münevvere 1405/1985, I, s. 284, no: 264; Ukaylî, *ed-Du'afâ'*, c. I, s. 277, no: 342; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. II, s. 223, no: 406; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, c. I, s. 191, no: 765; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. V, s. 420-427, no: 1112.

⁵⁷ Dârekutnî, *Sünen*, c. II, s. 208, no: 21.

⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, c. I, s. 85, no: 242; Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 181, no: 547; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1406/1986, I, s. 263, no: 817; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. I, s. 206, no: 53.

⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, c. II, s. 246, no: 2447; İbn Hacer, *Lisân*, c. VI, s. 290, no: 828.

⁶⁰ Zehebî, *Mizân*, c. VI, s. 515, no: 877; a.mlf., *el-Muğnî fi'd-du'afâ'*, c. II, s. 676; no: 6419; İbn Hacer, *Lisân*, c. VI, s. 90, no: 322.

⁶¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 226, no: 7846.

⁶² İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul-1413/1992, Siyam 14, no: 1671.

⁶³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 226, no: 7847.

⁶⁴ Ahmed, *Müsned*, c. II, s. 208.

⁶⁵ Ebû Dâvûd, Siyam 37, no: 2393; İbn Huzeyme, *Sahîh*, c. III, s. 223, no: 1954; Dârekutnî, *Sünen*, c. II, s. 190, no: 51; c. II, s. 211, no: 27; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 226, no: 7849.

İbn Mâce (ö. 275) ile Beyhakî'nin rivayet ettikleri senedlerde yer alan Abdülcebbar b. Ömer zayıf kabul edilmektedir. Hadisi Hz. Peygamber'e ref etmekle hata etmiştir. Her ne kadar İbn Sa'd (ö. 230) onu tevsik etmiş ise de Yahya b. Mâin, Buharî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve Dârekutnî onu zayıf saymışlardır.⁶⁶

Bazı senedlerde müdellis olmakla itham edilen Haccâc b. Ertât yer almaktadır.⁶⁷

Son senedde yer alan Hişam b. Sa'd'ın (ö. 160), İbn Şihâb'tan yaptığı bu naklinin hüccet kabul edilemeyeceği belirtilmiştir.⁶⁸ Hişam b. Sa'd, Zuhri'den rivayet edenler içinde kendisinden hıfz ve zabt yönünden üstün olanlara muhalefet etmiştir. Hişam hafız değildir ve bu hadisi kusurlu bulunmuştur. Nitekim Buharî, mezkûr senedde Ebû Seleme'nin yer almasının sahih olmadığını belirtmektedir.⁶⁹ İbn Huzeyme de Ebû Hüreyre'den Humeyd (ö. 95 veya 105) tarihiyle gelen rivayetlerin sahih, Ebû Seleme (ö. 104) tarihiyle gelen rivayetin ise sahih olmadığını söylemiştir.⁷⁰

İbn Adî'ye göre, Zuhri> Humeyd tarihiyle sika kimseler rivayet etmiştir. Hişam b. Sa'd bu rivayetiyle diğer ravilere muhalefet etmiştir. Hişam zayıf olmakla beraber hadisi yazılır. Rivayetin doğrusu, Humeyd tarihiyle rivayet edilen hadistir.⁷¹

Halîlî (ö. 476), Hişam'ın bu hadisi Ebû Seleme tarihiyle Zuhri'den rivayetine işaretler: Bu, Zuhri> Ebû Seleme tarihiyle gelen rivayeti hafızlar kesin olarak inkâr etmişlerdir. Çünkü Zuhri'den rivayet edenlerin hepsi Zuhri> Humeyd> Ebû Hüreyre tarihiyle rivayetinde ittifak etmişlerdir.⁷²

⁶⁶ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebî Bekir b. İsmail b. Kaymaz el-Bûsirî, *Misbâhü'z-züccâce fi zevâidi İbn Mâce*, thk. Muhammed el-Müntekâ el-Kişnâvî, Beyrut 1403, c. II, s. 65, no: 5. el-Bûsirî'nin açıklamaları için ayrıca bk. İbn Mâce, *Siyam*, 14, no: 1671 (Zevâid açıklaması).

⁶⁷ Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. II, s. 378, no: 2835; el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, c. I, s. 284, no: 264; Ukaylî, *ed-Du'afâ'*, c. I, s. 277, no: 342; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. II, s. 223, no: s. 406; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, I, 191, no: 765; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. V, s. 420-427, no: 1112.

⁶⁸ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, c. VII, s. 168.

⁶⁹ Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. I, s. 56; Buharî, *et-Târîhu's-sağîr*, c. I, s. 290, no: 1414.

⁷⁰ İbn Huzeyme, *Sahih*, c. III, s. 223, no: 1954.

⁷¹ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. VII, s. 109, no: 2025. Hişam b. Sa'd ile ilgili olarak bk. Ukaylî, *ed-Du'afâ'*, c. IV, s. 341, no: 1947; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. IX, s. 61, no: 241; İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, c. III, s. 89, no: 1154; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. XXX, s. 204-208, no: 6577; Zehebî, *Siyer*, c. VII, s. 344-346, no: 126; a.mlf. *Mizân*, c. VII, s. 80, no: 9232; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. XI, s. 37, no: 80.

⁷² Halîlî, *el-İrşâd fi ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut 1414/1993, c. I, s. 345.

b. Amr b. Şuayb> Şuayb b. Muhammed > Abdullah b. Amr> Nebî (sav) tarikiyle Yezîd b. Harun> Haccâc b. Ertât>⁷³ tarafından rivayet edilmiştir.

Tabiûndan da Yezîd b. Harun> Haccâc b. Ertât> İbrahim b. Amir> tariki ile Saîd b. Müseyyeb'ten;⁷⁴ Abdurrezzâk> Ebû Ma'ser el-Medeni> tariki ile de Muhammed b. Ka'b'dan: "Nebî (sav), Kefaretle emrettiğinde, yerine bir gün oruç tutmasını da emretti"⁷⁵ şeklinde mürsel olarak rivayet edilmiştir.

Bu son rivayet senedinde yer alan Ebû Ma'ser el-Medeni (ö. 170) sebebiyle zayıftır.⁷⁶

İbn Huzeyme bu hadisi Mihrân b. Ebî Ömer er-Râzî tarikiyle Süfyan es-Sevrî'den;⁷⁷ Beyhakî, Şüreyk tarikiyle⁷⁸ ve her ikisi İbrahim b. Amir> Saîd b. Müseyyeb senediyle tahrir etmişse de senedde yer alan Mihrân ve Şüreyk her ikisi de seyyiü'l-hıfz'dır.

2. Bu formattaki bazı hadislerin "ramazanda eşimle cinsi münasebette bulundum" kısmında ise "oruçlu olduğum halde" ziyadesi vardır:

a. Mâlik> Ata el-Horasanî> Saîd b. Müseyyeb> Peygamber (sav)'e bir adam geldi.⁷⁹ Bu rivayetın senedinde yer alan Ata b. Abdullah el-Horasanî (ö. 135) genel olarak güvenilir kabul edilmekle birlikte, hadislerinin maktûb olması itibariyle eleştirilmiştir.⁸⁰ Ayrıca hadis, mürsel olarak nakledilmiştir.

b. Zuhri> Humeyd> Ebû Hüreyre> Peygamber (sav).

Bu temel isnad da şu tariklerle rivayet edilmiştir:

⁷³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 226, no: 7849.

⁷⁴ Ahmed, *Müsned*, c. II, s. 208.

⁷⁵ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 196, no: 7461.

⁷⁶ Bu isnadda yer alan Ebû Ma'ser hakkında Buharî Münkerü'l-hadis; Yahya b. Mâin ve Zur'a kuvvetli değil; Ebû Dâvûd, Nesâî, Ali b. Medîni ve Dârekutni zayıf demiştir. Yahya b. Saîd de zayıf kabul ederek ondan hadis rivayet etmemiştir. bk. Buharî, *et-Târihu's-sağir*, c. II, s. 205, no: 2320; a.mlf. *et-Târihu'l-kebir*, c. VIII, s. 114, no: 2397; Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 106, no: 210; Ukaylî, *ed-Du'afâ'*, c. IV, s. 308, no: 1909; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. VIII, s. 494, no: 2263; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. III, s. 60, no: 1125; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. VII, s. 52, no: 1984; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. XXIX, s. 322-330, no: 6386; Zehebî, *Tezkire*, c. I, s. 235, no: 2214; a.mlf. *Siyer*, c. VII, s. 436-437, no: 165; a.mlf. *Mizân*, c. VII, s. 12, no: 9024.

⁷⁷ İbn Huzeyme, *Sahih*, c. III, s. 222, no: 1951.

⁷⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 225, no: 7840.

⁷⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muwatta'*, İstanbul-1413/1992, Siyam, 29. Bu şekilde Şafîi ve onun tarikiyle Beyhakî de aynı isnad ile tahrir etmişlerdir. bk. Şafîi, *Müsned*, Beyrut ts., c. I, s. 105; a.mlf. *el-Ümm* c. II, s. 98, c. VII, s. 225; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 227, no: 7851.

⁸⁰ Zehebî, *Mizân*, c. V, s. 92, no: 5648; a.mlf., *el-Muğni fi'd-du'afâ'*, c. II, s. 434, no: 4122.

1-Ebü'l-Yemân> Şuayb> Zuhrî>⁸¹

Ebü'l-Yemân'ın Şuayb'tan hadis nakletmesi ile ilgili çeşitli rivayetler vardır.

Bir rivayete göre Şuayb b. Hamza, Ebü'l-Yemân'a (ö. 221) hadislerini isterse, önceden kendisinden dinlemiş olan oğlu Bişr'den (ö. 213) dinleyebileceğini söylemiştir. Bişr ise babasından kitaplarındaki hadisleri dinlemediğini, hatta Ahmed b. Hanbel'in sorusu üzerine babasının hadislerini dinlemediğini, kendisine okunmadığını ve başkalarına okunurken de hazır bulunmadığını bildirmiştir.

Ebü Zur'â'ya (ö. 264) göre Ebü'l-Yemân Şuayb'tan sadece bir hadis işitmiştir. Bişr, Ebü'l-Yemân'ın kendisinden babasının kitaplarını aldığını ve daha sonra bunları "ahberanâ" lafzıyla rivayet ettiğini belirtmektedir. Ebü'l-Yemân ise Ahmed b. Hanbel'e hadislerin bir kısmını kendisinin Şuayb'a, bir kısmını Şuayb'ın kendisine okuduğunu, bazılarını da icâze ve münâvele yoluyla elde ettiğini söylemiştir.⁸²

2-Fehd> Abdullah b. Salih> Abdurrahman b. Halid b. Müsâfir> İbn Şihâb>⁸³

Bu rivayetin senesinde yer alan Abdullah b. Salih (ö. 222) genel olarak güvenilir kabul edilmektedir. Fakat kendisine düşmanlığı olan bir komşusu tarafından hocası adına uydurulan hadislerin Abdullah'ın kitaplarının arasına koyulduğu, onun da bunları fark etmeyip, kendi yazdığı hadisler zannederek rivayet ettiği belirtilmektedir. Ayrıca ömrünün sonuna doğru tahdis ettiği hadisler münker kabul edilmiştir.⁸⁴

3-Muhammed b. Abdullah el-Hafız> Ebü Bekir Muhammed b. Dâvüd> Ali b. Hüseyin b. Cüneyd er-Râzî> Ahmed b. Salih> Anbese b. Halid> Yunus> İbn Şihâb>⁸⁵

⁸¹ Buharî, Savm, 30. Aynı tarikle Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 225, no: 7836.

⁸² Ebü'l-Velid el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrace lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'is-Sahîh*, thk. Ebü Lübâbe Hüseyin, Riyad 1406/1986, c. I, s. 424, no: 149; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. IV, s. 128, no: 691; c. VII, s. 146-149, no: 1448; c. XII, s. 516-519, no: 2747; Zehebî, *Siyer*, c. VII, s. 190, no: 65; c. X, s. 319-323; a.mlf., *Mizân*, c. II, s. 347-348, no: 2208; a.mlf., *Tezkire*, c. I, s. 412, no: 412; Ebü Saîd el-Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, s. 149, no: 59; İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 563; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. IV, s. 307, no: 598.

⁸³ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, c. II, s. 60.

⁸⁴ Abdullah b. Salih hakkındaki değerlendirmeler için bk. Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, s. 63, no: 334; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. V, s. 86, no: 398; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 40, no: 573; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, c. II, s. 128, no: 2048; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. XV, s. 98, no: 3336; Zehebî, *Siyer*, c. X, s. 405-415; a.mlf., *Mizân*, c. IV, s. 121-126, no: 4388; a.mlf., *Tezkire*, c. I, s. 388-389, no: 389; Ebü'l-Vefâ el-Halebî, *el-Keşfü'l-hasîs*, s. 290, no: 879; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. V, s. 225-228, no: 598;

⁸⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 225, no: 7838.1

Bu rivayetin isnadında yer alan Anbese b. Halid (ö. 178) kadınlara düşkün olmakla itham edilmiş, Yahya b. Bükeyr (ö. 231), ondan ancak deli ahmak olanların rivayette bulunabileceğini, Ahmed b. Hanbel ise, ondan hadis rivayeti gibi bir işinin olmayacağını söylemiştir.⁸⁶

Bu gruptaki hadisler, metinlerinde bazı farklılıklar olmakla birlikte, genellikle yukarıda mealini verdiğimiz şekil ve formatta kaynaklarda yer almaktadır ve sened itibarıyla de sahih kabul edilmektedirler.

"Yerine bir gün oruç tut" ve "oruçlu olduğum halde" şeklinde ziyadelerle rivayet edilenler senedleri itibarıyla incelendiğinde, bu ziyadelerin ihticaca mesned olmayacağı kanaati öne çıkmaktadır.

2. Kefarete Muhayyerliği Öngören Rivayetler

Kefaretin yerine getirilmesinde köle azadı; iki ay oruç ve altmış fakirin doyurulmasını herhangi bir sıra (tedrîc) gözetmeyip bunlar arasında muhayyerliği öngören rivayetler:

Genel olarak Zuhri> Humeyd> Ebû Hüreyre> Hz. Peygamber temel isnadıyla ve Zuhri'den de, Mâlik (ö. 179), Şuayb b. Ebî Hamza, Yahya b. Saîd (ö. 143), Leys b. Sa'd, İbn Cüreyc, Süfyan b. Uyeyne ve Osman b. Ömer (ö. 209) tarafından nakledilen hadisin metni bazı farklılıklar olmakla birlikte, Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre;

Adamın biri Ramazanda orucunu bozmuştu. Hz. Peygamber ona "ya bir köle azat etmesini, ya iki ay oruç tutmasını, ya da altmış fakiri doyurarak kefarete vermesini emretti. Adam:

-“Bulamam” deyince Hz. Peygamber’e bir sele hurma getirilmişti:

-“Al bunu tasadduk et” buyurdu. Adam:

-“Ya Resûlallah! Benden daha muhtaç kimse yok” deyince Resûlullah yan dişleri görülecek şekilde güldü ve:

-“Onu ye!” buyurdu.⁸⁷

Bu formattaki hadislerin diğer tarikleri de şöyledir:

⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VI, s. 402, no: 2246; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. XXII, s. 404, no: 4529; Zehebî, *Mizân*, c. V, s. 359, no: 6505; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. VIII, s. 137, no: 277.

⁸⁷ Mâlik, *Muvatta'*, Siyam 28. bk. Şafîi, *Müsned*, c. I, s. 105; a.mlf., *el-Ümm* c. II, s. 98; c. VII, s. 225; Ahmed, *Müsned*, c. II, s. 273; 516; Buhârî, Savm 30; a.mlf., *et-Târîhu'l-kebir*, c. I, s. 55-56; a.mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, c. I, s. 290, no: 1411; Müslim, Siyam 84; Ebû Dâvûd, Savm 38, no: 2392-2394; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 212, no: 3114-3115; İbn Huzeyme, *Sahih*, c. III, s. 216, no: 1943; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, c. II, s. 60; Dârekutnî, *Sünen*, c. II, s. 208, no: 22; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 225, no: 7841.

a. Ali b. Abdullah b. Mübeşşir> Ahmed b. Sinan> Yezîd b. Harun> Ebû Ma'şer> Muhammed b. Ka'b el-Kurazî> Ebû Hüreyre> Hz. Peygamber.⁸⁸

Bu isnadda yer alan Ebû Ma'şer Necîh es-Sindi hakkında Buharî münkerü'l-hadis; Yahya b. Mâin kuvvetli değil; Ebû Dâvûd, Nesâî, Ali b. Medînî (ö.234) ve Dârekutnî zayıf demiştir. Yahya b. Saîd (ö. 198) de zayıf kabul ederek ondan hadis rivayet etmemiştir.⁸⁹

b. Hüseyin b. İsmail> Abdullah b. Şebîb> İbn Ebî Üveys> babası> Ebû Bekir b. İsmail b. Muhammed b. Sa'd> /H./ Ebû Bekir en-Nisâbüri+ Ali b. Muhammed b. Ubeyd> Muhammed b. İshak> Muhammed b. Ömer> Ebû Bekir b. İsmail> babası> Amir b. Sa'd> babası> Nebî.⁹⁰

Bu isnadda yer alan İbn Ebî Üveys ve babasının eleştirildiklerini daha önce belirtmiştik.⁹¹ Diğer taraftan yine bu isnadın ikinci tarihinde Muhammed b. İshak (ö. 150) yer almaktadır ki onun da rivayetleri hususunda eleştirildiği bilinmektedir.⁹²

Konu İle İlgili Görüşler

Zuhrî> Humejd> Ebû Hüreyre> temel isnadı ile gelen rivayetlerin sahih olduğu, bunun dışında farklı tariklerle gelen diğer rivayetlerin ise isnadlarının sağlam olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu rivayetler muhteva itibariyle de tartışılmıştır. Tahâvî'ye (ö. 311) göre, Mansur, İbn Uyeyne, Şuayb b. Ebî Hamza ve Abdurrahman b. Halid b. Müsâfir Zuhri'den tertip üzere rivayet etmişlerdir. Zuhri'nin talebeleri içinde oruç kefareatine mesned teşkil eden rivayetleri tahyirli olarak sadece Mâlik ile İbn Cüreyc naklet-

⁸⁸ Dârekutnî, *Sünen*, c. II, s. 191, no: 53.

⁸⁹ Buharî, *et-Târîhu's-sağîr*, c. II, s. 205, no: 2320; a.mlf. *et-Târîhu'l-kebir*, c. VIII, s. 114, no: 2397; Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 106, no: 210; Ukaylî, *ed-Du'afâ'*, c. IV, s. 308, no: 1909; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VIII, s. 494, no: 2263; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. III, s. 60, no: 1125; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. VII, s. 52, no: 1984; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. XXIX, s. 322-330, no: 6386; Zehebî, *Tezkire*, c. I, s. 235, no: 2214; a.mlf. *Siyer*, c. VII, s. 436-437, no: 165; a.mlf. *Mizân*, c. VII, s. 12, no: 9024.

⁹⁰ Dârekutnî, *Sünen*, c. II, s. 208, no: 22.

⁹¹ Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 116, no: 674; Ukaylî, *ed-Du'afâ'*, c. I, s. 87, no: 100; c. II, s. 270, no: 829; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. V, s. 92, no: 423; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 24, no: 447; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. IV, s. 182, no: 999; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. III, s. 127, no: 459; c. XV, s. 166-169, no: 3361; Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 132, no: 4407; a.mlf. *Men Tukküllime fih*, s. 208, no: 397; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. V, s. 246, no: 477.

⁹² İbn İshak ile ilgili eleştiriler için bk. Ukaylî, *ed-Du'afâ'*, c. IV, s. 23, no: 1578; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VII, s. 91, no: 1087; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. VI, s. 102, no: 1623; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, c. III, s. 41, no: 2383; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. XXIV, s. 405, no: 5057; Zehebî, *Tezkire*, c. I, s. 172, no: 167; a.mlf. *Siyer*, c. VII, s. 33, no: 15; a.mlf. *Mizân*, c. VI, s. 56, no: 7203.

mişlerdir.⁹³ Netice olarak Tahâvî, karşılıklı soru cevap olması itibariyle amel etmek için tertip üzere gelen rivayetleri tercih etmektedir.⁹⁴

İbn Rüşd'ün (ö. 595) naklettiğine göre, hadis metninde geçen "ev" (ya/ya da) kelimesi her ne kadar hadisi rivayet eden sahâbinin ifadesi ise de, Arap dilindeki muhayyerlik anlamını vermektedir. Zira ashap olayları bizzat görüp dinledikleri için durum ve ifadelerden daha iyi anlam çıkarırlardı.⁹⁵

Ancak her iki formatın (tertip ve tahyir) sahih isnadlarla gelen rivayetinde sahâbî ravinin Ebû Hüreyre olması bu yorumun isabetli olmadığını göstermektedir.

Nevevî'ye (ö. 676) göre tahyirli rivayetlerde geçen "ev" lafzı taksim içindir. Bunun takdiri "köle azad eder yahut köle azat etmekten aciz ise oruç tutar; yahut her ikisinden aciz ise yemek yedirir" şeklindedir.⁹⁶

Kurtubî (ö. 656), tahyir ve tertip ifade eden hadislerin aynı olduğunu kabul etmemektedir. O bu hususta şöyle der: "Biz ikisinin aynı olduğunu kabul etmiyoruz. Bilakis ayrı olaylardır. Çünkü yaşananlar farklıdır, bu gayet açıktır."⁹⁷

İbn Hacer, Zuhri> Humeyd b. Abdurrahman> Ebû Hüreyre tarihiyle rivayet edilen bu hadisle, tertibi öngören rivayetin aynı olayı anlattığı görüşündedir. Her iki rivayetin aynı tarikile geldiğini, burada adamın orucu bozmasıyla cima ederek bozmasının kastedildiğini söyler.⁹⁸ Aynî de bu rivayetlerin aynı olayın farklı şekillerde anlatımı olduğu kanaatindedir.⁹⁹

Kefaretin tertibi öngören rivayete göre verilmesi gerektiği görüşünü benimseyen âlimlerin çoğunluğu gerekçe olarak, bu şekilde rivayet edenlerin tahyir üzere verilebileceği ifadesi ile rivayet eden ravilerden fazla olmasını göstermişlerdir. Tertibi gerekli kılan hadisleri rivayet eden ravilerin sayısının otuzdan fazla olduğu söylenmek-

⁹³ Her ne kadar Tahâvî Zuhri'den bu formatla Mâlik ve İbn Cüreyc'in rivayette bulunduğunu söylüyorsa da bunlardan başka Leys b. Sa'd, Yahya b. Sa'id, Şuayb b. Ebi Hamza'nın rivayette buldukları görülmektedir. Bk. Buhari, *et-Târîhu'l-kebir*, I, s. 55-56; a.mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, c. I, s. 290, no: 1411; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 211, no: 3114; c. II, s. 212, no: 3115; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, c. II, s. 60.

⁹⁴ Tahâvî, *Muhtasaru İhtilâfi'l-ulemâ*, thk. Abdullah Nezir Ahmed, Beyrut 1417, c. II, s. 28.

⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid*, Beyrut ts., c. I, s. 223.

⁹⁶ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Sahih-i Müslim* (el-Minhâc fî şerhi Sahih-i Müslim b. el-Haccâc), Beyrut 1392, c. VII, s. 227.

⁹⁷ Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Mufhim li mâ eşkele min telhisi kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb Mesto vd. Beyrut 1996, c. III, s. 174.

⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. IV, s. 674.

⁹⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, c. XI, s. 34.

te, Dârekutnî her iki şekildeki görüşü benimseyenlerin bir listesini vermektedir.¹⁰⁰

Genel olarak sened itibariyle problemlili olmayan bu formattaki tahyirli ifadelerin Zuhri'nin bir ihtisarı olduğu ve tertibi öngören rivayetlerde zikredilen olayla aynı olduğu çoğunlukla kabul edilmektedir.

3. Kefaret Olarak Sadaka Verilmesini Öngören Rivayetler

Ramazan orucunun bilerek ve mazeretsiz olarak bozulması halinde sadaka verilmesi gerektiğine dair rivayetler:

Abdurrahman b. Kasım> Muhammed b. Cafer> Abbâd> Aişe> Hz. Peygamber temel isnadıyla ve Abdurrahman b. Kasım'dan (ö. 131) da Yahya b. Saîd ile Amr b. Haris (ö. 148) tarikiyle gelen rivayetin metninde bazı farklılıklar vardır.

Aişe'den rivayet edildiğine göre Resûlüllah (sav)'e bir adam gelerek:

-“Yandım”, dedi. Resûlüllah (sav):

-“Niçin?” Diye sordu. Adam:

-“Ramazanda zevcemle cima' ettim”, dedi. Peygamber (sav):

-“Sadaka ver, sadaka ver”, buyurdular. O kimse:

-“Bende hiçbir şey yoktur”, dedi. Bunun üzerine Peygamber (sav) onun oturmasını emir buyurdu. Derken Resûlüllah (sav)'e içlerinde yiyecek bulunan iki zenbil geldi de o zata bu hurmaları tasadduk etmesini emir buyurdu.¹⁰¹

Bu gruptaki hadisler, metinlerinde bazı farklılıklar olmakla birlikte, genellikle yukarıda mealini verdiğimiz şekil ve formatta kaynaklarda yer almaktadır. Bununla birlikte, bazı rivayetlerde yer alan "ramazan gündüzünde" ifadesi önem arz etmektedir.

¹⁰⁰ Dârekutnî, *Sünen*, c. II, s. 209, no:23. Ayrıca bk. Elbâni, *İrvâu'l-alîl fi tahrîci ehadisi menâri's-sebîl*, Beyrut, 1405/1985, c. IV, s. 90.

¹⁰¹ Yezîd b. Harun, Abdülvehhâb ve Hammad > Yahya b. Saîd> Abdurrahman b. Kasım>Muhammed b. Cafer> Abbâd> Aişe> isnad ile; ve İbn Vehb ve Leys b. Sa'd> Amr b. Haris> Abdurrahman b. Kasım...>> tariki ve aynı isnad ile "Ramazan" vurgusu yapıp ayrıca "gündüz" vurgusu olmadan şu kaynaklarda yer almaktadır: Ahmed, *Müsned*, c. VI, s. 140; Dârimî, *Savm*, 19, no:1724; Buharî, *Savm*, 29; Hudûd 26; a.mlf., *et-Târîhu'l-kebir*, c. I, s. 55; a.mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, c. I, s. 288-289, no: 1406, 1408; Müslim, *Siyam* 86-87; Ebû Dâvûd, *Savm* 38, no: 2394; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 210, no: 3110, 3112-3113; İbn Huzeyme, *Sahîh*, c. III, s. 218-219, no:1946; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, c. II, s. 59; İbn Belbân, *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, c. VIII, s. 297, no: 3528; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 223, no: 7834.

"*Ramazan gündüzünde*" vurgusuyla yapılan rivayetler ise Leys> Abdurrahman b. Kasım> Muhammed b. Cafer> Abbâd> Aişe> Hz. Peygamber¹⁰² isnadıyla sevk edilmişlerdir.

"Gündüz" kaydıyla yapılan rivayetlerde, bu kayıt olmayanlara göre Leys ortak ravi olarak dikkat çekmektedir. Buna göre ya Leys, ya da onun gibi Yahya b. Saîd'den rivayette bulunan Yezîd b. Harun (ö. 206), Abdülvehhâb es-Sekafî (ö. 194) veya Hammad Zeyd (ö. 179) hata yapmış olmalıdırlar. Buharî'nin, Hz. Aişe'den Leys tarikiyle rivayetinde "sanıyorum" kaydı yer almakta, aynı rivayetin devamında ise Yezîd'in, "Şüphe etmeden Yahya bize haber verdi" ifadesi bulunmakta ve "gündüz" kaydının olmaması dikkat çekmektedir.¹⁰³

Ayrıca Amr b. Haris tarikiyle gelen rivayetlerde de "gündüz" detayı yoktur. Buna, Leys'in Amr b. Haris tarikiyle rivayeti¹⁰⁴ de dâhildir.

Leys b. Sa'd, sika ve hüccet olarak kabul edilmekle birlikte, hocalarından rivayeti hususunda gevşek olmakla eleştirilmiş, onun Zuhri'den naklettiği bazı hadislerin de muztarib olduğu söylenmiştir.¹⁰⁵

Buna göre Leys tarikiyle ve "gündüz" kaydıyla gelen rivayetin diğerlerine göre tercih edilmesini gerektiren bir durum söz konusu değildir.

Bir başka açıdan bu rivayetin, Ebû Hüreyre rivayetinin muhtasar şekli olduğu belirtilmektedir. Her iki rivayette de aynı olaydan bahsedilmektedir. Ebû Hüreyre bu kıssayı ezberlemiş ve olduğu gibi nakletmiştir. Hz. Aişe ise olayı muhtasar olarak rivayet etmiştir.¹⁰⁶ İhtisarin bazı ravilerden kaynaklandığı açıktır. Nitekim Buharî> el-Üveysî> İbn Ebi'z-Zinâd> Abdurrahman b. Haris> Muhammed b. Cafer>> tarikiyle ve aynı senedle Beyhakî; Ahmed b. Saîd ed-Dârimî>

¹⁰² Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. I, s. 55; a.mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, c. I, s. 289, no: 1409; Müslim, Siyam 85; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 210, no: 3111.

¹⁰³ Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. I, s. 55; a.mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, c. I, s. 289, no: 1409.

¹⁰⁴ Buharî, *et-Târîhu's-sağîr*, c. I, s. 288, no: 1406.

¹⁰⁵ Yahya b. Mâin Leys b. Sa'd hakkında, "şeyhleri ve semâi hususunda mütesahildi" der. Bk. Zehebî, *Mizân*, c. V, s. 515-516; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. VIII, s. 416. Ahmed, "sika, sebt'tir. Fakat rivayetleri alışında suhulet vardır". bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. VIII, s. 413. Yakup b. Şeybe ise "Zuhri'den rivayet ettiği bazı hadisler muztaribtir", demiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. VIII, s. 414.

¹⁰⁶ Tahâvî'ye göre kefarete yapılması istenen seçenekler, bir öncesinin yapılma imkânı olmaması halinde geçerlidir. Rivayette de belirtildiği üzere, Hz. Peygamber bu üç seçenektan sonra sadakadan bahsetmiş, neticede şahsın bu sadakayı yemesini ve ailesine de yedirmesini söylemiştir ki, Aişe sadece sadaka verilmesi safahatını rivayet etmiştir. (Yani, Aişe'nin rivayeti Ebû Hüreyre'nin rivayetinin ihtisarı durumundadır). Buna bağlı olarak da Ebû Hüreyre'nin hadisi Aişe'ninkinden evladır. Çünkü Ebû Hüreyre'nin ezberlediği detayı Aişe ezberlememiştir. Bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, c. II, s. 61.

Mus'ab b. Abdullah> Abdülaziz b. Muhammed b. Ebî Ubeyde ed-Derâverdi> Abdurrahman b. Haris>> tarikiyle ve aynı senedle İbn Huzeyme tarafından (*Beyâza'dan bir adam... Köle azad et... 60 fakir doyur... hurma getirildi...*)¹⁰⁷ şeklinde müfesser olarak rivayet edilmesi de bunu göstermektedir.¹⁰⁸ Bu rivayet daha teferruatlı olması itibarıyla de "gündüz" kaydıyla rivayet edilmeyenleri desteklemektedir.

Ayrıca, Hz. Peygamber'e gelen şahsın "Benî Beyâza" kabilesinden olduğu bilgisi ile "bir köle azat etme" ve "altmış fakiri doyurma" şeklindeki¹⁰⁹ söz konusu detaylar, Ebû Hüreyre'nin rivayeti ile Hz. Aişe'nin rivayetinde anlatılan hadisenin aynı olduğunu göstermektedir. Şu kadar ki Hz. Aişe Ebû Hüreyre'nin zabt ettiği bazı şeyleri zapt etmemiştir.¹¹⁰

Bütün bunlar göz önüne alındığında "gündüz" kaydı olmayan rivayetlerin tercih edilmesinin uygun olacağı anlaşılmaktadır.

Bazıları Hz. Aişe tarafından rivayet edilen bu hadisin zahirini dikkate alarak orucunu kasten bozanların ceza olarak sadece sadaka vermeleri gerektiğini söylemişlerdir. Aynı bu kişilerin Avf b. Mâlik el-Eşcâî (ö. 73), Abdullah b. Rihem (ö. ?) ve bir rivayetinde de Mâlik olduğunu belirtmektedir.¹¹¹

Hz. Aişe'den nakledilen bu rivayetin senedinde problem yoktur. Ancak Leys b. Sa'd'ın teferrüt ettiği "gündüzleyin" ziyadesi, bu ziyade olmayanlara tercih edilmesi söz konusu değildir.

Bu rivayette kendisinden bahsedilen kısma önceki şıklarda (a. ve b.) zikredilen olayla aynı olup, Hz. Aişe'nin kıssayı tam olarak duymadığı veya nakletmediği genel olarak kabul edilmiştir.

4. Kefarete Köle Azadı ve Bir Dişi Deve Fidye Verilmesini Öngören Rivayetler

Ramazan orucunun bilerek ve mazeretsiz olarak bozulması halinde sırasıyla köle azadı ve bedene (bir dişi deve fidye) verilmesi gerektiğini ifade eden rivayetler de söz konusudur.

Mâlik> Ata el-Horasanî> Saîd b. Müseyyeb'ten mürsel olarak:

¹⁰⁷ Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. I, s. 55; a.mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, c. I, s. 289, no: 1407; İbn Huzeyme, *Sahîh*, c. III, s. 219, no: 1947; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 223, no: 7835. Bu, Hz. Aişe tarikiyle rivayet edilen diğer rivayetlere göre daha detaylı olmakla birlikte, burada da iki ay oruç seçeneğinden bahsedilmemektedir.

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. IV, s. 668.

¹⁰⁹ Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. I, s. 55; a.mlf., *et-Târîhu's-sağîr*, c. I, s. 289, no: 1407; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 223, no: 7835. Bu rivayet, senedinde yer alan Abdurrahman b. el-Haris'in tenkit edilmesi nedeniyle zayıf kabul edilmiştir.

¹¹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 223, no: 7835; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. IV, s. 668.

¹¹¹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, c. XI, s. 26.

Peygamber (sav)'e bir bedevî geldi. Adam "mahvoldum!" diyerek başına vuruyor, saçını başını yoluyordu. Resûlüllah (sav) kendisine:

-“Ne bu hal?” diye sordu. Adam:

-“Ramazanda oruçlu iken hanımımla cinsi münasebet yaptım” dedi. Resûlüllah (sav):

-“Bir köle azat edebilir misin? diye sordu. Adam:

-“Hayır!” dedi. Resûlüllah (sav):

-“Bir dişi deve fidye verebilir misin?” buyurdu. Adam:

-“Hayır!” dedi. Bunu üzerine Hz. peygamber adama:

-“Öyleyse otur!” dedi. Resûlüllah'a (sav) bir sele hurma getirildi.

-“Al bunu tasadduk et” dedi. Adam:

-“Benden daha muhtaç kimse yok”, deyince Resûlüllah (sav):

-“Onu ye, eşinle münasebette bulunduğun günün orucunun yerine bir gün kaza et!” buyurdu.¹¹²

Bu rivayet “yerine bir gün kaza etme” ilavesi olmaksızın da rivayet edilmiştir.¹¹³

Rivayetin mürsel olması yanında, senedinde yer alan Ata el-Horasanî'nin ihticaca elverişli olmadığı, genel olarak güvenilir kabul edilmekle birlikte, hadislerinin maktûb olması itibariyle eleştirildiği daha önce zikredilmişti.¹¹⁴

Hadisin 'bir dişi deve fidye verebilir misin?' kısmı mahfuz değildir.¹¹⁵ Hatta İbn Müseyyeb, kendisine sorulması üzerine Ata'ya böyle bir şey rivayet etmediğini söylemiştir.¹¹⁶ İbn Hibbân “-Bir dişi deve fidye verebilir misin?” ifadesinin batıl olduğunu, Hz. Peygamberin kesinlikle böyle bir şey söylemediğini belirtmektedir.¹¹⁷ Beyhakî de bu hususta itimadın mevsûl rivayetlere olduğu kanaatindedir.¹¹⁸

Sâid b. Müseyyeb'ten mürsel olarak nakledilen bu rivayetteki ziyade kabul edilmemiştir. Bizzat böyle bir rivayette bulunmadığı İbn Müseyyeb tarafından da belirtilmiş olması nedeniyle, bu rivayetin herhangi bir değeri yoktur.

¹¹² Mâlik, *Muvatta'*, Siyam, 29. Ayrıca rivayet için bk. Şafîi, *el-Ümm* c. II, s. 98; a.mlf., *Müsned*, c. I, s. 105; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 227, no: 7851.

¹¹³ Şafîi, *el-Ümm*, c. VII, s. 225; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 195, no: 7458-7459.

¹¹⁴ Zehebî, *Mizân*, c. V, s. 92, no: 5648; a.mlf., *el-Muğni fi'd-du'afâ'*, c. II, s. 434, no: 4122.

¹¹⁵ İbn Abdülber, *et-Temhid*, c. XXI, s. 8.

¹¹⁶ Ukaylî, *ed-Du'afâ'*, c. III, s. 405, no: 1444; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'*, c. V, s. 358, no: 1521; İbn Abdülber, *et-Temhid*, c. XXI, s. 8-9.

¹¹⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrühîn*, c. II, s. 233, no: 906.

¹¹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 227, no: 7851.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Ramazan gününde eşyle cinsel ilişkide bulunarak orucunu bozan kimsenin yalnızca orucunu kaza etmesi gerektiğini söyleyenlerin delil olarak kabul ettikleri hadislerin senet yönünden sahih olmadıkları anlaşılmaktadır.

"Orucunu eşyle cinsel ilişki kurarak bozan kimseye kazadan başka bir şey lazım gelmez" diyen bu kimselerin, bu şekilde oruç bozana kefaretle ilgili hüküm vermemelerinin üç sebebi olabilir: Bunlar ya Ebû Hüreyre'den rivayet edilen kefaretle ilgili hadisi işitmemiş, ya bu hadisin başka bir bağlamda varid olduğunu düşünmüş veya hadiste yer alan emrin zorunluluk anlamına gelmeyeceğini düşünmüşlerdir. Zira rivayette yer alan talepler, vücubiyet ifade etseydi veya bu taleplerin ramazan orucu ile ilgili olduğu düşünülseydi, adam "köle azat etmeye ve yoksulları doyurmaya gücüm yetmez" şeklindeki mazereti kabul edilmiş olsa da, -hasta olmadığı için- Hz. Peygamber kendisine "öyle ise altmış gün oruç tutacaksın" diyecekti. Çünkü hadisin zahirinden, adamın hasta olmadığı anlaşılmaktadır. Şayet hasta da olsa, eğer emir kesin olsaydı kendisine, "iyileştiğin zaman oruç tutacaksın" diyecekti.¹¹⁹

Nitekim Musa Cârullah Bigi, konuyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Ramazan gündüzünde oruca saygı göstermeden onun hürmetine karşı suç işlemiş olan bir adamın bir köle azat edecek kadar yahut 60 miskini, yoksulu doyuracak kadar zenginliği bulunmamış ise de, şüphe yok ki onun vücudu sağlıklı, kuvvetli ve gayet faal demektir... Öyle ise fakirliği hasebiyle köle azad etmekten veya 60 fakiri doyurmaktan aciz olan o oruç bozan adama Şârî Kerîm, iki ay orucu, tayinle niçin yükletmemiştir? Orucu bozma suçu ile zihar suçu arasında acaba bir münasebet mi var?"¹²⁰

Bu görüş sahiplerinin Ebû Hüreyre hadisini duymamış olmaları veya Hz. Peygamber'in söz konusu durumdaki taleplerinin emir anlamı taşıyacağını görememiş olmaları uzak bir ihtimaldir. Hadisin başka bir bağlamda varid olduğu düşüncesi ise - Musa Cârullah da olduğu gibi- aklımıza zihar ile ilgili Seleme b. Sahr (ö. ?) rivayetini getirmektedir.

Muhammed b. İshak> Muhammed b. Amr b. Atâ> Süleyman b. Yesâr> Seleme b. Sahr> isnadıyla eserlerde yer alan bu rivayete göre Seleme b. Sahr el-Beyâzî (ra) şöyle anlatmaktadır:

¹¹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. I, s. 220; Sehârenfüri, *Bezlü'l-mechûd*, Beyrut ts., c. XI, s. 214.

¹²⁰ Musa Cârullah Bigi, *Uzun Günlerde Oruç*, Sadeleştiren, Yusuf Uralgiray, Ankara 1975, s. 215.

Ben, bir başkasında rastlanmayacak derecede kadın mevzuunda zaafı olan bir kimseydim. Ramazan ayı girince hanımına temas ediveririm diye korktum ve Ramazan boyu devam edecek bir zihârda bulundum. Sabah olunca yakınlarıma gidip durumu haber verdim. Ve: "Benimle Resûlüllah'a gelin (durumumu sorayım)" dedim.

"Vallahi hayır! Gelmeyiz!" dediler. Resûlüllah'a tek başıma gittim, durumu haber verdim.

"Yani sen böyle mi yaptın ey Seleme?" buyurdular. Ben:

"Evet, ben öyle yaptım! Evet, ben öyle yaptım. Ancak Allah'ın emri karşısında sabırlıyım, Allah size her ne göstermişse onu bana hükmedin!" dedim.

"Bir köle âzad et!" emrettiler. Ben:

"Sizi hak peygamber olarak gönderen Zât-ı Zülcelâl'e yemin olsun şundan başka rakabem yok" deyip rakabeme elimle şaplattım.

"Öyleyse peş peşe iki ay oruç tutacaksın!" buyurdular. Ben:

"Ama ben bu günahı oruç yüzünden işledim, (dayanamam)!" dedim.

"Öyleyse, altmış fakire bir vask kuru hurma taksim et!" buyurdular.

"Seni hak peygamber gönderen Zât-ı Zülcelâla yemin olsun (ben ve hanım, her) ikimiz aç ve yiyeceksiz olarak geceyi geçirdik" dedim. (Hz. Peygamber bu sözüm üzerine):

"Benî Zureyk'in sadaka mallarına bakan memura git, o miktar (hurma)yı sana versin, sen altmış fakire yedir. Geri kalan bakiyeyi de sen ve iyaliniz yeyin" buyurdular.

Ben kavmime döndüm. Onlara: "Sizden zorluk ve bed fikir gördüm. Resûlüllah'da ise genişlik ve güzel fikir buldum. Bana sadakanızdan verilmesini emretti! dedim."¹²¹

Hadisin senesinde yer alan Muhammed b. İshak müdellis olup hadisi de "an'ane" ile rivayet etmiştir. Süleyman b. Yesâr da Seleme b. Sahr'dan işitmemiştir.

Tirmizî "bu hasen bir hadistir" demiştir.

¹²¹ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, byy. ts., c. II, s. 396-397; Ahmed, *Müsned*, c. IV, s. 37; Dârimî, *Talak* 9, no: 2278; Ebû Dâvûd, *Talak* 17, no: 2213; Tirmizî, *Tefsir* 58, no: 3299; İbn Mâce, *Talak* 25, no: 2062; Ebû Bekir eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Riyad 1411/1991, c. IV, s. 201, no: 2185; İbn Huzeyme, *Sahih*, c. IV, s. 72, no: 2378; Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, c. VII, s. 43, no: 6333; Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1411/1990, c. II, s. 221, no: 2815; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 385, no: 15034.

Hâkim (ö. 405) mezkûr iki illete iltifat etmemiş, Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiş;¹²² Zehebî de bu hükümde ona muvafakat etmiştir.¹²³

Bu hadis, Yahya b. Ebî Kesir> Ebû Seleme> Selman b. Sahr>¹²⁴ ve Yahya b. Ebî Kesir> Ebû Seleme+ Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân> Selman b. Sahr>¹²⁵ isnadlarıyla ve bazı ihtisar ve ziyadelerle de rivayet edilmiştir.

Ebû Seleme ile Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân da Seleme b. Sahr'dan hadis işitmemişlerdir. Ancak Beyhakî, Ebû Seleme ile Seleme b. Sahr arasında Ebû Hüreyre'nin bulunduğu bir rivayeti naklederek söz konusu inkıta'ın Ebû Hüreyre'nin senedde zikredilmemesinden kaynaklandığına işaret etmiştir.¹²⁶ Bu durum, oruç kefareti mesned teşkil eden rivayetlerin de Ebû Hüreyre mahreçli olması açısından dikkat çekicidir.

Yukarıda mealini verdiğimiz hadisten farklı olarak bu senedle gelen rivayetteki önemli ayrıntılardan biri, Hz. Peygamber'in Ferve b. Amr'a (ö. ?) (hitaben) "Altmış yoksulun yedirilmesi için şu arak'ı (on beş-on altı sa'lık zenbil) ona ver!" buyurmasıdır. Çünkü Ferve b. Amr, Beyâza kabilesinden, Ruzeyk oğullarındandır. Peygamberimiz tarafından kabilesinin tahsildarı olarak görevlendirilmiştir.¹²⁷ İbn Hacer, Ebû Hüreyre'nin oruç kefareti mesned teşkil eden rivayeti ile ilgili olarak –eğer sahih ise diyerek – helak oldum diyen kişinin Seleme b. Sahr; o esnada Hz. Peygamber'e hurma getiren zatın da Ferve olduğu bilgisine yer vermektedir.¹²⁸ Aynı senedle yapılan bazı rivayetlerde de oruç kefareti rivayetlerinde olduğu gibi, herhangi bir isim telaffuz edilmeden sadece hurma getirildiği bilgisi yer almaktadır.¹²⁹

¹²² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 221, no: 2815.

¹²³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 221, no: 2815.

¹²⁴ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, *el-Musannef*, c. VI, s. 431, no: 11528; Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, c. VII, s. 42-43, no: 6328-6329, 6332; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 390, no: 15055; Ömer b. Ali b. Ahmed el-Vâdiyâşi el-Endelüsi, *Tuhfetü'l-Muhtâc ila Edilleti'l-minhâc*, thk. Abdullah b. Sa'âf el-Lehyânî, Mekke 1406, c. II, s. 405.

¹²⁵ Tirmizî, *Talak* 20, no: 1200; Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, c. VII, s. 43, no: 6331; Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 221, no: 2816; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 390, no: 15054.

¹²⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 390, no: 15057.

¹²⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Ali Ahmed el-Bicâvî, Beyrut 1412/1992, c. V, s. 364, no: 6982; Ayrıca bk. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 122, no: 7200, c. IV, s. 132, no: 7229. İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut 1412, c. III, s. 1259, no: 2075; Heysemî, *Mecmeü'z-zevâid*, c. III, s. 76.

¹²⁸ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 429.

¹²⁹ Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, c. VII, s. 43, no: 6331; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 390, no: 15054.

Ayrıca, Hakem b. Ebân> İkrime> İbn Abbas tarikiyle de bir adamın, zihar yaptığı eşiyle ramazan ayında cima ettiği için Hz. Peygamber'e gelip durumunu konuştuğundan bahsedilmektedir.¹³⁰

Tirmizî İbn Abbas'tan (ö. 68) rivayet edilen hadis ile ilgili olarak: "bu, hasen, garib, sahih bir hadistir" demiştir.¹³¹ İsnadda yer alan Hakem b. Ebân'ı (ö. 154) Yahya b. Mâin, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, İclî (ö. 261), Süfyan b. Uyeyne, İbn Numeyr (ö. 234), İbn Medîni ve daha birçokları tevsik etmiş, İbn Mübarek (ö. 181) ise tad'if etmiştir.¹³²

Zihar konusundaki bu hadisler bütün tarikleri ve şahitleri ile sahih kabul edilmiştir. Bundan dolayı Tirmizî, "ilim ehli zihar konusunda bu hadis ile amel etmişlerdir" demiştir.¹³³

Ramazanda orucunu kasten cinsel ilişki ile bozanların durumu ile ilgili olarak rivayet edilen hadislerle ziharla ilgili olarak nakledilen ve Seleme b. Sahr'ın başından geçtiğini söylediği olayın muhtevası birbirine oldukça benzemektedir. Hatta bunların aynı olay olma ihtimali daha fazladır. Her iki konudaki hadis metinlerinde yer alan bazı detaylar ve diğer kaynaklardan edindiğimiz bilgiler bu ihtimali desteklemektedir. Başka bir ifade ile bu benzerlik böyle bir bağlam kurmaya müsait görünmektedir.

Bazıları, kefaret ile ilgili rivayetlerde –özellikle Ebû Hüreyre rivayeti tasrih edilerek- Hz. Peygamber'e gelen şahsın Selman veya Seleme b. Sahr el-Beyâzî olduğunu söylemişlerdir. Abdülganî (ö. 409),¹³⁴ İbn Beşkuvâl (ö. 578),¹³⁵ Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî,¹³⁶ Ebû Hüreyre rivayetinde Ramazanda orucunu bozan ve Hz. Peygamber'e gelen a'rabinin Seleme b. Sahr el-Beyâzî olduğu kanaatindedirler. İbn Beşkuvâl, bunun delili olarak yukarıda bahsettiğimiz iki rivayeti vermektedir.¹³⁷

¹³⁰ Tirmizî, Talak 19, no: 1199; İbn Mâce, Talak, 26, no: 2065; Ebû Dâvûd, Talak, 17, no: 2223, 2225; Nesâî, Talak, 33, no: 3455; İbnü'l-Cârûd, s. 187, no: 747; Hakim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 222, no: 2817; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 386, no: 15036-15037.

¹³¹ Tirmizî, Talak 19, no: 1198-1199.

¹³² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. III, s. 113, no: 526; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. VII, s. 86-88, no: 1422; Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 334, no: 2172; a.mlf. *el-Muğnî fi'd-du'afâ'*, s. 182, no: 1647.

¹³³ Tirmizî, Talak 20, no: 1200.

¹³⁴ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, c. IV, s. 294.

¹³⁵ İbn Beşkuvâl, *Gavâmizu'l-esmâi'l-mübheme*, c. I, s. 211.

¹³⁶ Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî Ebü'l-Fazl, *İzâhü'l-işkâl*, thk. Bâsim el-Cevâbire, Kuveyt 1408, s. 104, no: 140.

¹³⁷ İbn Beşkuvâl, *Gavâmizu'l-esmâi'l-mübheme*, c. I, s. 211-213.

İbn Hacer de aynı bilgileri "sahih ise"¹³⁸ kaydı ve "denildi"¹³⁹ lafızlarıyla nakletmekte, bu konuda kesin kanaat sahibi olmadığını ima etmektedir.

Emir es-San'anî (ö. 852) ise bu rivayeti, "Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre; Nebî (sav)'e bir adam -ki o Seleme yahut Selman b. Sahr el-Beyazî'dir- geldi" şeklinde şahsın kim olduğunu tasrih ederek vermektedir.¹⁴⁰

İbn Abdülber, Saïd b. Beşir> Katâde tarikiyle Saïd b. el-Müseyyeb'in mezkûr zat için; "O Selman b. Sahr'dır" dediğini kaydettikten sonra "zannediyorum bu bir vehimdir. Çünkü bilinene göre o, hanımına zihar yapmış sonra ramazan gecesinde onunla cinsi temasta bulunmuştur", der.¹⁴¹

Bu durumda burada sorulması gereken soru şudur: Zihar ve oruç kefareatine konu olan şahısların her ikisinin de aynı isim ve aynı kabileden olmaları gerçekten bir tesadüf kabul edilebilir mi?

İbn Hacer, oruç kefareatine konu olan olayın ramazan gündünde, zihar olayının ise ramazan gecesinde vuku bulduğu gerekçeyle, bu iki olayın birbirinden farklı olduğunu düşünmektedir. Ona göre, her iki olay kahramanının aynı kabileden olmaları, aynı kefaretle emir olunmaları ve her ikisinin kefareti edaya muktedir olamaları, hadiselerin aynı olmasını gerektirmez.¹⁴²

Ancak bizim bu araştırma sonunda ulaştığımız tespitlere bakıldığında, oruç kefareti ile ilgili rivayetlerde söz konusu edilen "gündüzleyin" ve "oruçlu olduğum halde" ziyadesiyle nakledilen rivayetlerin sened itibariyle diğer rivayetlere tercih edilmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla İbn Hacer'in ileri sürdüğü tek gerekçe, üzerine hüküm inşa edilebilecek sağlamlıkta değildir.

Bize göre şu ihtimaller göz ardı edilmemelidir:

a. Özellikle Ebû Hüreyre'nin rivayetinde zihar ile ilgili bir ayrıntının olmaması, daha sonraki ravilerin haklı olarak cima olayının oruçlu halde gündüz vaktinde vuku bulduğunu anlamalarına sebep olması ve bu anlayışın idrâc olarak hadis metninde yer alması muhtemeldir.

¹³⁸ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 429.

¹³⁹ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 492.

¹⁴⁰ Emir es-San'anî, *Sübülü's-selâm*, thk. Muhammed Abdülazîz el-Hülî, Beyrut 1379, c. II, s. 163.

¹⁴¹ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, c. XXI, s. 12.

¹⁴² İbn Hacer, *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz, I. Baskı, Beyrut-1414/1993, s. 419; a.mlf., *Fethu'l-bârî*, c. IV, s. 670.

b. Oruç kefareti için delil olarak kullanılan hadisin sahâbî ravisi Ebû Hüreyre çok hadis rivayet etmesi ve hafıza yönünden de çok kuvvetli olması ile tanınan bir kimsedir. Bununla birlikte, zaman zaman naklettiği rivayetlerin tamamını duymamış olabileceği hususunda eleştirilmiştir.¹⁴³

c. Adamın yani Seleme b. Sahr'ın Hz. Peygamber'e gündüz gelmiş olması, raviler tarafından adamın gündüz cinsel ilişkide bulunduğu şeklinde anlaşılmış da olabilir. Yani, zihar yaptığı kadınla gece ilişkiye girip daha sonra doğal olarak gündüz vaktinde durumunu Hz. Peygambere aksettirmiş olması, cinsel ilişki olayının gündüz vuku bulduğu gibi anlaşılmasına neden olmuş olabilir.

d. Adam, köle azat edecek zenginlikte olmadığı için kendisine ikinci olarak iki ay oruç tutması söylendiğinde, oruç sebebiyle kefaretilik bir durumla karşı karşıya kaldığını söyleyerek mazeret beyan etmektedir. Nitekim zihar kefareti ödemek zorunda olan kişi gece-gündüz iki ay boyunca eşiyle birlikte olamayacaktır.¹⁴⁴ Böyle bir kişinin bu durumda iki ay sabredememe gibi bir mazeret ileri sürmesi anlaşılabilir. Ancak oruç kefaretilerinde ramazanın her gecesinde eşiyle birlikte olma imkânı bulabilen, sağlıklı olduğu halde ramazan gündüzünde oruçlu olduğu saatlerde eşinden ayrı kalmanın zorluğunu ileri süren bir kişinin bu mazeretinin kabulünün anlaşılabilir bir yönü yok gibidir.

e. Orucunu kasten bozanların ne yapması gerektiğine dair tartışmalar, söz konusu olayla ilgili rivayetler üzerine farazi olarak yapılmış izlenimi vermektedir. Kaldı ki, konu ile ilgili rivayetler üzerinde yorum yapanlar genellikle tertibi öngören Ebû Hüreyre rivayetini peşinen "asıl" kabul ederek, diğer rivayetleri yorumlama cihetine gitmektedirler.¹⁴⁵ Nitekim bakabildiğimiz hadis ve fıkıh kitaplarında delil olarak zikredilen olaydan başka Hz. Peygamber ve ondan sonra sahâbenin görüşlerinin dile getirildiği bir rivayete rastlanılamamıştır.

f. Tertibi tahyire karşı savunma noktasında tartışanların ileri sürdükleri nedenlerden biri, hadisi rivayet eden ravinin kıssayı oldu-

¹⁴³ Ebû Hüreyre'yi eleştirenlerden birisi de Hz. Aişe'dir. Hz. Aişe'ye, Ebû Hüreyre'nin, "Resûlullah: 'uğursuzluk şu üç şeydedir; evde, kadında ve atta' buyurdu, dediği sorulunca, o şöyle cevap verdi: "Ebû Hüreyre iyi ezberlememiş, o girdiğinde Resûlullah 'Allah, Yahudileri kahretsin, şöyle derler: Uğursuzluk şu üç şeydedir; evde, kadında ve atta' buyurmuştu; ama o, hadisin bazısını işitmemiş, sadece sonunu duymuştur. bk. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, s. 215, no: 1537. Farklı lafızlarla yapılmış başka bir rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 150, 240, 246. Ayrıca bk. Bedruddin ez-Zerkeşi, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Ankara 2000, s. 75-76.

¹⁴⁴ Mücadele 3-4.

¹⁴⁵ Örnek olarak bk. Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1977-1980, c. VI, s. 105-112.

ğu gibi hikâye etmesi ve olayı herkesten iyi bilmesidir. Tahyiri rivayet eden ravi ise olayı görmemiş, hadisi başka raviden almıştır.

Her şeyden önce tertip ve tahyir şeklindeki her iki rivayette ilk ravi Ebû Hüreyre'dir. Seleme b. Sahr'ın rivayeti ise daha teferruatlıdır. Kıssanın Hz. Peygamber'e gelmeden önceki kısmını da içermektedir. Ayrıca Seleme b. Sahr, bizzat olayın kahramanıdır. Ebû Hüreyre ise rivayetinde bir nâkil durumundadır. Ebû Hüreyre'nin zihar ile ilgili rivayeti Seleme b. Sahr'dan rivayet ettiğine dair Beyhakî'nin naklettiği haber¹⁴⁶ dikkate alınır, olaya doğrudan şahit olmadığı bile söylenebilir.

Nitekim bazı rivayetlerini başkalarından duyduğu kendi ifadelerinden de anlaşılmalıdır. Sözgelimi Hz. Aişe, Ebû Hüreyre'nin cünüp olarak sabahlayanın oruç tutamayacağına dair görüşüne itiraz etmiş, Ebû Hüreyre de bizzat Hz. Peygamber'den değil bir başkasından duyduğunu söylemek suretiyle bu görüşünden vazgeçmiştir.¹⁴⁷

g. Oruç kefaretime yönelik rivayetlerin bir kısmının sonunda yer alan "yerine bir gün oruç tut" ilavesinin sıhhat itibarıyla ihticaca elverişli olmadığını tespit etmiştik. Bu da olayın zihar ile ilgili olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Çünkü ziharda cinsel ilişki gece gerçekleştiğinden ayrıca bir günlük kaza söz konusu değildir. Eğer olay zihardan farklı bir şekilde gerçekleşmiş olsaydı, kanaatimizce bu durum sahîh bir şekilde bütün rivayetlerde yer alacaktı.

h. Benzerlikler ile ilgili olarak, bunların aynı olay olmasını gerektirmeyeceği şeklindeki açıklama da çok inandırıcı görünmemektedir. Hatta oruç kefareti ile ilgili rivayet farklılıklarını da bu şekilde çözüme kavuşturma teşebbüsleri görülmektedir. Örneğin Kurtubî,

¹⁴⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 390, no: 15057.

¹⁴⁷ Müslim, Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ebû Hüreyre'nin anlattıkları arasında şunları da işittim: "Cünüp iken sabaha çıkan kimse oruç tutmasın!" Ravi dedi ki: "Ben bunu Abdurrahman el-Hâris'e söyledim, o da babasına söylemiş, babası da bu görüşe karşı çıkmış. Sonra Abdurrahman ile beraber Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'nin yanına gittik, Hz. Aişe'ye bunu sordu, biraz konuştuktan sonra Hz. Aişe şöyle dedi: 'Hz. Peygamber ihtilamdan dolayı değil de, cinsi münasebetten dolayı cünüp olarak sabahlar, sonra da orucunu tutardı.' Bunun üzerine oradan ayrıldık ve Mervân'ın yanına vardık. Abdurrahman bunları ona da anlatınca Mervân, 'sana kesin olarak emrediyorum, doğru Ebû Hüreyre'ye gidip, ona söylediği bu hususun cevabını vereceksin!' dedi. Oradan yanımızda Ebû Bekir b. Abdurrahman da olduğu halde Ebû Hüreyre'nin yanına geldik. Abdurrahman bunları ona da anlattı. Bunları dinleyen Ebû Hüreyre: 'Bunları sana o ikisi (Hz. Aişe ve Ümmü Seleme) mi söyledi?' diye sordu. O, 'Evet' deyince Ebû Hüreyre: 'O ikisi daha iyi bilir' dedi. Sonra Ebû Hüreyre bu hususta söylediği sözü, el-Fadl b. Abbas'a izafe etti ve 'Ben bunu Hz. Peygamber'den işitmedim, el-Fadl'dan işittim' dedi." Ravi diyor ki: "Böylece Ebû Hüreyre görüşünden vazgeçti." bk. Müslim, Siyam 75. Ayrıca bk. Bedruddin ez-Zerkeşî, *Hz. Aişe'nin Sahabeyle Yöneltiği Eleştiriler*, s. 100.

tertip ve tahyir rivayetleri ile ilgili olarak bile, bunlarda bahsedilen kıssanın müteaddit olduğu şeklinde kanaatini dile getirmiştir.¹⁴⁸

i. Seleme b. Sahr rivayetlerinin bir kısmında, Resûlullah'ın Seleme'ye kefareti ödemesi için gerekli hurmayı temin etmek üzere Zureyk oğullarının zekatını toplayan memura gidip topladığı zekâtları ondan almasını ve o zekâtlarla kefareti ödeyip kalanını da ailesiyle birlikte yemesini tavsiye ettiği ifade edilirken, bir kısmında oruç kefaretinde olduğu gibi, o esnada bir miktar hurma getirildiğinden, bir kısmında da Zureyk oğulları kabilesinin zekatını toplamakla görevli olan Ferme b. Amr'a o anda Seleme'ye hurma vermekle emredildiği detayı bulunmaktadır. Bu farklı bilgiler bir arada değerlendirildiğinde de olayın aynı olduğu kanaati oluşmaktadır.

j. Seleme b. Sahr'ın bilinen müsned rivayetinin sadece zihar ile ilgili olduğu bildirilmiştir.¹⁴⁹

Her iki olayda da Hz. Peygamber'e gelenin Seleme b. Sahr olduğu kabul edildiğine göre, rivayetlerin aynı olaydan bahsediyor olmaları kuvvetle muhtemeldir.

k. Bir başka açıdan bakılacak olursa, ziharın kefareti, ayetle sabittir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in lisanından sabit olmuş olan kefareti, ayette sabit olmuş kefarete hamletmek uygun olacaktır.¹⁵⁰

Bu araştırmamızda, orucunu kasten bozanların, bozdukları oruç yerine gününe gün oruç tutmaları gerektiğine dair nakledilen rivayetlerin sahih olmadığını; oruç kefareti mesned teşkil eden rivayetlerin ise Ebû Hüreyre'den sahih isnadlarla, İbn Ömer, İbn Amr, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Ali b. Ebî Talib'ten de sahih olmayan isnadlarla nakledildiğini tespit etmiş bulunuyoruz.

Bu rivayetlerin bir kısmında "gündüzleyin", "oruçlu olduğum halde" ve "yerine bir gün oruç tut" gibi ziyadeler yer almaktaysa da bunların senedleri, üzerine hüküm bina edilebilecek kuvvette görülmemiştir.

Oruç kefareti mesned teşkil eden bu rivayetlerde, orucunu bozması nedeniyle kendisine ceza önerilen şahsın, köle azadı ve altmış fakiri doyurma hususunda aciz kalması anlaşılır ise de, sağlıklı olduğu halde, oruç tutmaya güç yetiremeyeceği mazereti bizde olayın farklı bir bağlamda olabileceği kanaatini oluşturmuştur. Bu da kaynaklarda zihar ile ilgili olarak yer alan Seleme b. Sahr rivayetini akla getirmektedir. Nitekim bu yöndeki araştırmalarımız sonunda, burada

¹⁴⁸ Kurtubi, *el-Mufhim*, c. III, s. 174. Ayrıca bk. Davudoğlu, *Sahîhi-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, c. VI, s. 104.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. III, s. 150, no: 3398.

¹⁵⁰ Musa Cârullah Bigi, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 217-218.

genel olarak yapmış olduğumuz değerlendirmeler içinde zikrettiğimiz ihtimaller bizde bu kanaati pekiştirmiştir.

Ulaştığımız nokta itibariyle bizde oluşan kanaat şudur:

Seleme b. Sahr hanımına bir ramazan ayında ziharda bulunmuş, daha sonra bu ziharın kefarecini ödemediği hanımıyla cinsel ilişkide bulunmuştur. Durumuyla ilgili olarak çevresindekilerle istişare ettikten sonra, kesin bir hüküm alabilmek amacıyla Hz. Peygamber'e gelerek yaptıklarını anlatmış, o da kendisine yapması gerekenleri söylemiş olup, bu esnada aralarında mezkûr konuşma geçmiştir. Hz. Peygamber'in etrafında bulunanlardan özellikle Ebû Hüreyre bu olayı sadece mescitte geçen safahatıyla ve duyabildiği kadarıyla hikâyeye ederek anlatmıştır. Bize göre, Ebû Hüreyre olayın tamamını anlatmamış, özellikle zihar ayrıntısını gözden kaçırmıştır. Hz. Aişe olayın tamamına muttali olamamış sadece son kısmını anlatmıştır. İbn Abbas ise, olayı zihardan bahisle ve kısa bir özet halinde nakletmiştir. Aslında bütün bunlar aynı olayın farklı bakış açılarıyla, farklı kişiler tarafından duyulup anlaşılabilirdiği kadarıyla anlatılmasından başka bir şey değildir. Bu farklı anlatışlar, tabiin ve sonrasındaki ravilerin anlatımlarındaki tasarruflardan da kaynaklanmış olabilir. Bu kadar farklı anlatımların yer alması böyle bir ihtimali de akla getirmektedir.

Gerçek olay ise, Seleme b. Sahr'ın anlattığıdır. Rivayetlerin ramazan gündüzünde orucunu kasıtlı olarak bozanlarla bir ilişkisi söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî Ebû Bekir (ö. 211/826), *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Atay, Hüseyin, Kuran'a Göre Araştırmalar, I-III, Ankara 1997.
- Aynî, Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed (ö. 855/1451), *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, ts.
- Bâcî, Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tücibî (ö. 474/1081), *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrace lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'is-sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin, Riyad 1406/1986.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, haz. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, Beyrut 1413/1992.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik (ö. 292/905), *Müsned*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Beyrut 1409.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukukî İslâmiye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul ts.
- Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî, Darü'l-fikr, ts.
- Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed, Haleb, Kahire 1397/1977.
- Buhârî, Sahîh, İstanbul 1413/1992.
- Bûsirî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebî Bekir b. İsmail b. Kaymaz, *Misbâhü'z-zücâce fi zevâidi İbn Mâce*, thk. Muhammed el-Müntekâ el-Kişnâvî, Beyrut 1403.
- Dalgın, Nihat, İslam'da Tevbe ve Cezalara Etkisi, Trabzon 1997.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer Ebû'l-Hasan (ö. 385/995), *Sünen*, thk. es-Seyyid Abdullah Hâşim Yemenî el-Medenî, Beyrut 1386/1966.
- Dârimî, *Sünen*, İstanbul 1413/1992.
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1977-1980.

- Ebû Bekir eş-Şeybânî, Ahmed b. Amr b. Dahhak (ö. 287/900), *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira, Riyad 1411/1991.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünen*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Ebû Saîd el-Alâî, Câmiu't-tahsil, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefi, Beyrut 1407/1986.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî (ö. 307/919), *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dımaşk 1404/1984.
- Ebü'l-Fazl Ali el-Makdisî, Muhammed b. Tâhir b., İzâhü'l-işkâl, thk. Bâsim el-Cevâbire, Kuveyt 1408.
- Ebü'l-Vefâ el-Halebî, İbrahim b. Muhammed b. Sebt el-Acemî et-Trablûsî, el-Keşfü'l-hasîs, thk. Subhî es-Sâmurrâî, Beyrut 1407/1987.
- Ebü'z-Zur'â el-İrâkî, Tuhfetü't-tahsil fi zikri ruvâti'l-merâsil, thk. Abdullah Nevvâre, Riyad, 1999.
- Elbânî, İrvâu'l-alîl fi tahrîci ehâdisi menâri's-sebîl, Beyrut, 1405/1985.
- el-Kurtubî, Ahmed b. Ömer, *el-Mufhim li mâ eşkele min telhîsikitâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb Mesto vd. Beyrut 1996.
- Gözübenli, Beşir, "Kefaret", *Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, III, 19-24, İstanbul 1997.
- Güleç, Hasan, "İslam'da Kefaretler", DEÜİFD., 1989, VI, 449-473.
- Hâkim en-Nisâbüri, Muhammed b. Abdullah (ö. 405/1014), *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1411/1990.
- Halîlî, Halil b. Abdullah b. Halil el-Kazvîni (ö. 466/1074), *el-İrşâd fi ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut 1414/1993.
- Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts.
- Heysemî, Nûrüddîn Ali b. Ebû Bekir (ö. 807/1405), *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, Kâhire-Beyrut 1407.
- Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr (ö. 219/834), *el-Müsned*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Haydarâbâd 1963.

- İbn 'Adî, Abdullah b. Adî b. Abdullah b. Muhammed Ebû Ahmed el-Cürcânî, (ö. 365/976), *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî, Beyrut 1409/1988.
- İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut 1412.
- İbn Abdülber, *et-Temhîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkebir el-Bekrî, Mağrib 1387.
- İbn Belbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut 1414/1993.
- İbn Beşkuvâl, Gavâmizu'l-esmâi'l-mübheme, thk. İzzuddin Ali es-Seyyid, Muhammed Kemalüddin İzzuddin, Betrut 1407.
- İbn Cevzî, ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn, thk. Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1406.
- İbn Ebû Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî, (ö. 327/939), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1371/1952.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad 1409.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî (ö. 852/1448), *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Ali Ahmed el-Bicâvî, Beyrut 1412/1992.
- İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz, I. Baskı, Beyrut-1414/1993.
- İbn Hacer, Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî, thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz, I. Baskı, Beyrut-1414/1993.
- İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1406/1986.
- İbn Hacer, *Tağliku't-ta'lik*, thk. Saîd Abdurrahman Musa, Beyrut 1405.
- İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984.
- İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Es-Seyyid Şerefüddin Ahmed, Darü'l-fikr, 1395/1975
- İbn Hibban, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hatim et-Temîmî el-Bustî (ö. 354/965), *el-Mecruhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâi ve'l-metrûkîn*, Halep ts.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk Ebû Bekir (ö. 311/923), *Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa A'zamî, Beyrut 1390/1970.

- İbn Kanî', Mu'cemü's-sahabe, thk. Salâh b. Sâlim el-Musarrâtî, el-Medînetü'l-Münevvere 1418.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd (ö. 275/888), *Sünen*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- İbn Râhûye, İshâk b. İbrahim b. Mahled el-Hanzalî (ö. 238/852), *Müsned I-III*, thk. Abdülğafur b. Abdülhak el-Belûşî, el-Medînetü'l-Münevvere 1412/1991.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (ö. 595/1199), *Bidâyetü'l-müctehid*, Beyrut ts.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer (ö. 262/876), *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, byy. ts.
- İbnü'l-Cârûd, el-Müntekâ, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut 1408/1988.
- İclî, Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebû'l-Hasan (ö. 261/875), *Ma'rîfetü's-sikât*, thk. Abdülalim Abdülazîm el-Bestavî, el-Medînetü'l-münevvere, 1405/1985.
- Kandemir, M. Yaşar, "Amr b. Şuayb", DİA, İstanbul 1991.
- Kastallânî, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *İrşâdu's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1304-1305.
- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Merginânî, el-Hidâye şerhu'l-Bidâye, Beyrut, ts.
- Mizzî, Yusuf b. Ez-Zekî Abdurrahman Ebû'l-Haccac (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1400/1980.
- Musa Cârullah Bigî, Uzun Günlerde Oruç, Sadeleştiren, Yusuf Uralgiray, Ankara 1975.
- Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccac (ö. 261/875), *Sahîh*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünen*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Nesâî, ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Halrb 1369.

- Nesâî, *es-Sünenü'l-kübra*, Abdülgaffar Süleyman el-Bündârî, Seyyid Kisravî Hasan, Beyrut 1411/1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Sahih-i Müslim* (el-Minhâc fî şerhi Sahihi Müslim b. el-Haccâc), Beyrut 1392.
- Ömer b. Ahmed el-Vâdiyâşî, *Tuhfetü'l-Muhtâc ila Edilleti'l-minhâc*, thk. Abdullah b. Sa'âf el-Lehyânî, Mekke 1406, II, 405.
- San'ânî, Muhammed b. İsmail el-Emîr (ö. 852/1448), *Sübülü's-selâm*, thk. Muhammed Abdülazîz el-Hûlî, Beyrut 1379.
- Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, Beyrut ts.
- Sofuoğlu, Mehmed, *Sahih-i Buharî ve Tercemesi*, İstanbul 1987.
- Şafak, Ali, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.
- Şâfiî, *el-Ümm*, Beyrut 1393.
- Şâfiî, *Müsned*, Beyrut ts.
- Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, Beyrut 1973.
- Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, thk. Tarık b. İvadullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire 1415
- Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, Thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Silefî, Musul 1404/1983.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebû'l-Kâsım (ö. 360/889), *el-Mu'cemu's-sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd, Beyrut/Ammân 1405/1985.
- Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Sülâme b. Abdülmelik Ebû Cafer (ö. 321/933), *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Beyrut 1399/1979.
- Tahâvî, *Muhtasar İhtilâfu'l-ulemâ*, II, 27.
- Tayâlisî, Süleyman b. Davud b. el-Cârûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), *Müsned*, Beyrut ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *Sünen*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ (ö. 322/934), *Duafâu'l-Ukaylî*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî, Beyrut 1404/1984.
- Yaran, Rahmi, "Kefâret", DİA, XXV, 179-182;

Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ'*, thk. Nureddin Itr, byy., ts.

Zehebî, *Kitabu Tezkireti'l-huffâz*, Beyrut ts.

Zehebî, *Men Tuküllime fih*, thk. Muhammed Şekûr Emrîr el-Meyâdinî, Zerkâ, 1406.

Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcud, Beyrut 1995.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman Ebû Abdullah ed-Dımaşki (ö. 748/1347), *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaüt, Muhammed Naîm el-'Arkasûsî, Beyrut 1413.

Zerkeşi, Muhammed b. Abdullah Bedruddin (ö. 794/1392), *Hız. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Ankara 2000.